

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Haridusteaduste instituut
Eripedagoogika ja logopeedia õppekava

Laine Lilleoja

ÕPETAJATE POOLT 3–4-AASTASTE LASTE SOTSIAALSETELE OSKUSTELE
ANTUD HINNANGUTE SEOS LAPSE KÕNE ARENGU JA KASVUKESKKONNAGA
magistritöö

Juhendaja: Astra Schults (PhD)

Tartu 2017

Kokkuvõte

Õpetajate poolt 3–4-aastaste laste sotsiaalsetele oskustele antud hinnangute seos lapse kõne arengu ja kasvukeskkonnaga

Magistritöö eesmärgiks oli näidata seoseid õpetajate poolt 3–4-aastaste laste sotsiaalsetele oskustele antud hinnangute ning lapse kõne ja kasvukeskkonnaga seotud tegurite vahel. Selleks kasutati Sotsiaalsete oskuste küsimustikku, 3–4-aastaste laste kõnetesti ja taustaandmete ankeeti. Valimis oli 412 last vanuses 2 aastat 11 kuud kuni 4 aastat 5 kuud. Sinna kuulusid 354 eakohase kõne arenguga (EK) last ja 58 kõne arengu hilistusega (KAP) last. Tulemustest selgus, et KAP lapsed kasutavad vähem prosotsiaalseid käitumisviise kui EK lapsed. Kõrgemal tasemel olevate lause mõistmise, lauseloomelise ja sõnavaraliste oskustega lastel esineb vähem negatiivseid käitumisviise võrreldes eakaaslastega. Olulised seosed leiti lapse sotsiaalsete oskuste ning lasteaia käimise aja ja pere majandusliku staatuse vahel. Kauem lasteaia käinud lapsed on kaaslastest domineerivamad, madalama sissetulekuga perede lastel avaldub rohkem raskusi kaaslastega suhtlemisel. Tulemused näitasid, et lapse kõne areng ja kasvukeskkond on seotud õpetaja poolt sotsiaalsete oskuste tasemele antud hinnangutega ja sellega tuleks arvestada lapse esmasel hindamisel.

Märksõnad: sotsiaalsed oskused, suhted eakaaslastega, kõne arengu hilistusega lapsed, eakohane kõne areng, kooliedukus

Abstract

Teachers' Evaluations about 3–4-year-old Children's Social Skills Associated with Child's Language Development and Growing Environment

The aim of the master's thesis was to demonstrate the associations between teachers' evaluations about 3–4-year-old children's social skills and child's language and growing environment. For this purpose, the Social Skills Questionnaire, the 3–4-year-old Children's Language Test and background data were used. The sample consisted of 412 children, whose age ranged from 2 years and 11 months to 4 years and 5 months. There were 354 children, whose speech development was typical (TD) and 58 children, who were late talkers (LT). The findings revealed that LT children use less pro-social behaviors than TD children. Children with higher level of sentence comprehension, sentence formation and vocabulary skills have fewer negative behaviors compared to their peers. Significant correlations were found between children's social skills and kindergarten attendance time and family's economic status. Children, who have been staying longer in kindergarten, are more dominant than their peers, children of lower income families have more difficulties in communicating with others. The results revealed that child's language development and growing environment are associated with teacher's evaluations about social skills and must be considered in the child's initial assessment.

Keywords: social skills, peer relations, late talkers, typical language development, academic achievement

Sisukord

Kokkuvõte	2
Abstract	3
Sissejuhatus	6
Sotsiaalsete oskuste mõiste ja käsitlus.....	6
Lapsest tingitud sotsiaalsete oskustega seotud tegurid väikelapseas.....	8
3–4-aastaste laste kõne areng ja seos sotsiaalsete oskustega.....	9
3–4-aastaste laste kõne.....	10
Kõne arengu hilistus ja alakõne.	11
Kõne arengu seos sotsiaalsete oskustega.	12
Sotsiaalsete oskuste seos väikelapse sotsio-demograafilise taustaga	13
Õdede-vendade olemasolu.	13
Lasteaias viibimise aeg.	14
Kaudsed riskifaktorid.....	14
Oskused, mida mõjutab sotsiaalsete oskuste tase	15
Magistritöö eesmärk, uurimisküsimus ja hüpoteesid	16
Metoodika.....	18
Valimi kirjeldus	18
Mõõtevahendid	18
Sotsiaalsete oskuste küsimustik.	18
3–4-aastaste laste kõne hindamise test.....	19
Taustaandmete ankeet.....	19
Protseduur	20
Andmetöötlus.....	20
Tulemused	21
Sotsiaalsete oskuste faktoranalüüs.....	21
SOK väidete variatiivsus	21
Sugudevahelised erinevused sotsiaalsete oskuste osas.....	21
Erinevused EK ja KAP laste sotsiaalsetes oskustes	22
Seosed sotsiaalsete oskuste ja lapse kõne mõistmise, -loome ja sõnavara vahel	23
Taustategurite seos sotsiaalsete oskustega	25
Arutelu.....	29

Tänuõnad	35
Autorsuse kinnitus.....	36
Kasutatud kirjandus.....	37
Lisa 1	43
Lisa 2	45

Sissejuhatus

Aina enam rõhutatakse sotsiaalsete oskuste osatähtsust lapse arengus. Sotsiaalsed oskused võimaldavad inimesel efektiivselt suhelda ja funktsioneerida erinevates sotsiaalsetes keskkondades. Madalal tasemel sotsiaalsed oskused on riskiteguriks lapse edaspidises kooliedukuses (Tropp & Saat, 2008). Seejuures peab arvestama, et lapse sotsiaalsete oskuste taset võivad mõjutada mitmesugused tegurid.

Üha enam uurijaid (Aro, Eklund, Nurmi, & Paikkeus, 2012; Chiat & Roy, 2013; Clegg, Law, Rush, Peters, & Roulstone, 2015; Fujiki et al., 1996, 2002, 2004; McCabe & Meller, 2004) on leidnud, et väikelapse kõne arengul on oluline roll seoses sotsiaalsete oskuste arenguga. Raskused kõnes avaldavad negatiivset mõju lapse sotsiaalsete oskuste kujunemisele. Võrreldes eakohase kõne arenguga lastega, on alakõnega (sh spetsiifilise kõnearengu puudega) lastel eakaaslastest madalam sotsiaalsete oskuste tase (Fujiki et al., 1996, 2002, 2004; McCabe & Meller, 2004). Suhtlemisraskused (nii kvaliteet kui kvantiteet) mõjutavad prosotsiaalsete käitumisviiside omandamist, kasutamist ja raskused on sageli pikaajalised (jätkuvad koolieas) (Aro et al., 2012; Chiat & Roy, 2013; McCabe & Meller, 2004).

Sotsiaalsete oskuste areng pole mõjutatud ainult lapsest tulenevatest faktoritest, vaid ka sotsio-demograafilisest taustast ehk lapse kasvukeskkonnast. Mitmete uuringute põhjal on leitud, et väikelapse sotsiaalsete oskuste kujunemine on seotud lapse õdede-vendade olemasolu, lasteaia ning pere majandusliku staatuse ja vanemate haridustasemest tulenevate teguritega (Huston, Bobbitt, & Bentley, 2015; McClelland, Acock, & Morrison, 2006; Sawyer et al., 2002).

Väikelapse sotsiaalsete oskuste tase on oluline näitaja, mis mõjutab koolivalmidust ja koolikeskkonnas edukat toimetulekut (Blair et al., 2015; Tropp & Saat, 2008). McClelland kolleegidega (2003, 2006) täheldab, et on oluline märgata ja edendada väikelaste sotsiaalseid oskusi toetamiseks kooliks valmisolekut.

Sotsiaalsete oskuste mõiste ja käsitlus

Sotsiaalsete oskuste (ingl *social skills, social competence*) määratlemiseks on mitmeid võimalusi. Paralleelselt kasutatakse erinevaid samatähenduslikke termineid: sotsiaalne kompetentsus, isikutevaheline intelligentsus, isikutevahelised oskused, suhtlemiskompetentsus, suhtlemisoskused.

Praegu Eestis kehtivas koolieelse lasteasutuse riiklikus õppekavas nimetatakse sotsiaalsete oskustena lapse oskusi teistega suhelda, tajuda nii iseennast kui ka partnereid, võtta omaks üldtunnustatud tavasid ning lähtuda eetilistest tõekspidamistest (KE RÕK § 14 (1)).

Gresham ja Elliott (1987) on välja toonud kõige sagedamini kasutatavad sotsiaalsete oskuste definitsioonid. Sotsiaalseid oskusi defineeritakse põhiliselt kolmest kriteeriumist lähtuvalt. Need on järgnevad: 1) kaaslaste poolt aktsepteeritud sotsiaalsed käitumisviisid; 2) situatsioonispetsiifilised sotsiaalsed reageerimisviisid, mis suurendavad positiivse tagasiside tõenäosust; 3) sotsiaalsed käitumisviisid, mis mõjutavad konkreetsete olukordade sotsiaalset tulemust (nt laps, nooruk saavutab kaaslaste tunnustuse, akadeemilise kompetentsuse).

Tropp ja Saat (2008) on integreerinud definitsiooni, mille alusel käsitletakse sotsiaalseid oskusi kui eesmärgile suunatud õpitud käitumist, mis võimaldab inimesel erinevates sotsiaalsetes keskkondades tõhusalt suhelda. Selle alusel kirjeldatakse sotsiaalseid oskuseid järgnevalt: „1) sotsiaalne mõistmine (teiste inimeste tunnete ja mõtete mõistmine, nende vaatenurgast arusaamine ning võime teiste seisukohti respektierida); 2) suhted eakaaslastega (oskus luua ja hoida suhteid eakaaslastega, koostööoskused, oskus suhelda vastassugupoolega); 3) prosotsiaalne käitumine (abistamine, jagamine)“ (lk 69).

Sotsiaalsete oskuste käsitlemiseks on mitmeid võimalusi. McGinnis ja Goldstein (2003) jaotavad prosotsiaalsed oskused järgnevalt: sotsiaalse käitumise baasoskused, kooliga (lasteaiaga) seotud oskused, sõprussuhte loomise oskused, toimetulek tunnetega, alternatiivid agressiivsele käitumisele ja stressiga toimetulek. Mitmete autorite (Chazan, Laing, Davies, & Phillips, 2001) esitatud sotsiaalsete oskuste käsitlemise kohaselt kuuluvad sinna alla järgnevad oskused: 1. sooritamisoskused (mida indiviid peaks kasutama efektiivseks suhtlemiseks), nt *sobiva kehakeele, silmside ja emotsionaalse reaktsiooni kasutamine, teiste inimeste kuulamine, teadlikkus teise inimese seisukohast*; 2. tõlgendamisoskused (mida indiviid peaks teiste käitumise lahti mõtestamiseks suutma kasutada), nt *teiste inimeste kehakeele ja silmside mõistmine, teiste väärtushinnangute ja normide austamine, teiste tujudele ja emotsioonide väljendustele reageerimine*. Antud käsitleluses on sotsiaalsed oskused välja toodud pigem suhtlemisoskustena. Seetõttu jääb see küllaltki ühekülgseks. Tropp ja Saat (2008) soovivad lähtuda Caldarella ja Merrelli taksonoomiast, sest tegemist on detailsema ja pikaajalise uurimistöö tulemustel põhineva käsitlelusega.

Caldarella ja Merrelli (1997) ülevaatlikus uuringus analüüsitakse aastatel 1974–1994 läbiviidud 21 sotsiaalsete oskuste hindamise valdkonna uuringut. Selle alusel on autorid koostanud positiivsete käitumisviiside taksonoomia, mille alla kuuluvad viis käitumuslikku

dimensiooni, mis on kõige enam kajastamist leidnud. Sotsiaalsete oskuste komponendid on järgmised:

1. Suhtlemine ja suhted eakaaslastega (ingl *peer relations*), mille alla kuuluvad oskus öelda ja vastu võtta komplimente, pakkuda abi, vabandamine, ühistes tegevustes ja vestlustes osalemine, kaaslane eest seismine (kaitsmine), juhtimisoskus, tundlikkus kaaslane tunnete suhtes (empaatia), sõprussuhete loomine ja omamine, huumorimeel.
2. Enesejuhtimine (ingl *self management*), mille alla kuuluvad koostööoskus erinevates olukordades, oskus jääda rahulikuks probleemide korral, oskus kontrollida oma käitumist tugevate emotsioonide (viha) korral, kriitika talumine, teiste narrimise ignoreerimine või sellele kohaselt reageerimine, piirangute ja reeglite järgimine, oskus minna kompromissile konfliktide korral.
3. Akadeemilised oskused (ingl *academic skills*), mille alla kuuluvad oskus küsida vajadusel abi, oskus esitada küsimusi, oskus ignoreerida kaaslaste mõjutusi (nt *töö jätkamine vaatamata sellele, et kaaslased segavad samal ajal tundi*), iseseisvus ülesannete täitmisel ja lõpetamisel, oma võimete tasemel individuaalsete tööülesannete täitmine, täiskasvanu juhtnõrde kuulamine ja täitmine, vaba aja mõistlik kasutamine ning organiseeritud viisil käitumisoskus (nt *õigeaegne koolitulek*).
4. Kuuletumine (ingl *compliance*), mille alla kuuluvad juhendite, instruksioonide ja reeglite järgimine, määratud ülesannete täitmine ja lõpuleviimine, kohane reageerimine märkustele ja kriitikale, vaba aja mõistlik kasutamine, oma asjade (mängu-, kooliasjad) teistega jagamine ning mänguasjade, töövahendite korrashoid.
5. Kehtestamisoskused (ingl *assertion skills*), mille alla kuuluvad enesekindlus, ebaõigete reeglite ja toimingute vaidlustamine (*ei-ütlemine*) ja ülekohtule reageerimine, mängude algatamine ja teiste mängu kutsumine, teistega suhtlemiseks initsiatiivi ülesnäitamine ja sõbrunemine, komplimentide tunnustamine, enda esitlemine võõrale inimesele ja enda kohta positiivse väljatoomine, vastassugupoolega suhtlemisel usalduslikkuse väljanäitamine.

Lapsest tingitud sotsiaalsete oskustega seotud tegurid väikelapseas

Sotsiaalsete oskuste arengut mõjutavad mitmed tegurid. Esimesest eluaastast alates toimuvad lapse arengus olulised muutused: toimub tunnetusprotsesside, kõne, suhtluse, emotsioonide regulatsiooni kiire areng. Väikelapseas omandatud oskused (nt *matkimis-, kuulamis-, eneseväljendusoskus*) annavad aluse lapse sotsiaalsete oskuste arengule (Fabes, Gaertner, & Popp, 2006; Tayler, 2015).

Ühe sotsiaalseid oskusi mõjutava tegurina on välja toodud lapse sugu. Poiste ja tüdrukute sotsio-emotsionaalne areng erineb üksteisest väikelapseeas. Uuringute põhjal on leitud, et poiste sotsiaalsete oskuste tase on sageli madalam kui samas vanuses tüdrukutel. Poistel esineb enam raskusi emotsioonide äratundmisel ja mõistmisel. Samuti võivad poisid kasutada vähem prosotsiaalseid käitumisviise kui samas vanuses tüdrukud. Poiste käitumises avaldub enam agressiivsust. Seetõttu peaks arvestama, et poisid võivad vajada väikelapseeas rohkem täiskasvanu toetust ja sotsiaalsete oskuste edendamist (Denham et al., 2012; Keenan & Shaw, 1997; McClure, 2000).

Diener ja Kim (2004) leidsid, et sotsiaalsete oskuste arengu oluliseks mõjutajaks on lapse temperament ja eneseregulatsioon. Uuringust selgus, et lapse isiksuseomaduste (*liigne argus, agressiivsus*) abil on võimalik ennustada madalamate sotsiaalsete oskuste riski väikelapseeas. Lapsed, kellel väljendub enam agressiivsust ja ärevust, on suurema aktiivsusega ja vähesema eneseregulatsiooniga.

Lapse võime reguleerida oma emotsioone mõjutab sotsiaalsete oskuste taset. Lapsed, kes suudavad paremini oma emotsioone kontrollida ja muuta, suudavad kasutada sotsiaalseid oskusi mitmesugustes olukordades. Efektivsema emotsioonide regulatsiooniga lapsel on suuremad võimalused osaleda aktiivselt sotsiaalses keskkonnas. See omakorda soodustab väikelapseeas selliste sotsiaalsete oskuste arengut nagu koostöövalmidus ja enese kehtestamine. Koolieas soosib see positiivset suhtlust kaaslastega. Luuakse edukaid suhteid ja on kujunenud paremad võimalused olla eakaaslaste poolt aktsepteeritud. Enamasti on nendel lastel grupis kõrgem staatus (Blair et al., 2015; Eisenberg, Fabes, & Spinrad, 2006).

Caemmerer ja Keith (2015) viisid läbi longituuduuringu, mille tulemusel leiti, et sotsiaalsed oskused mõjutavad laste edasisi akadeemilisi oskusi ja esines ka vastupidine seos: akadeemilised oskused mõjutavad sotsiaalseid oskusi nii lasteaias kui koolis. Järeldati, et kõrgemate sotsiaalsete oskustega lastel on arenenum probleemilahendusoskus (*suudavad otsustada, millist lahendust valida, arvestada lahenduse tagajärgedega, planeerivad eesmärgi saavutamiseks järk-järgulise plaani*). Nad otsivad rohkem abi ja kasutavad probleemi lahendamiseks suhtlust täiskasvanute ja kaaslastega.

3–4-aastaste laste kõne areng ja seos sotsiaalsete oskustega

Sotsiaalsete oskuste kujunemisel mängib olulist rolli lapse kõne areng. See aitab kiirendada teadmiste ja käitumisviiside omandamist. Kõne kaudu saavad lapsed suheldes vahendada teavet, väljendada tundeid, suunata käitumist ja lahendada arusaamatusi. Probleemid kõnes

avaldavad negatiivset mõju lapse sotsiaalsete oskuste kujunemisele (Fujiki, Brinton, & Todd, 1996; McCabe & Meller, 2004).

3–4-aastaste laste kõne. 3–4-aastane laps on juba arvestav vestluspartner, kes suudab edukalt osaleda vestluses, oskab rääkida oma kogemustest ning kasutada kõnet erinevatel eesmärkidel ja viisil. Selles vanuses on juhtivaks tunnetusprotsessiks tajude, mõtlemine on kaemuslik-praktilisel tasemel (Karlep, 1998). Kolmandast kuni neljanda eluaastani võivad lapse arengu iseärasuste ja keskkonnast tulenevate põhjuste tõttu olla laste kõne arengu kiiruses, sõnavara suurus ja koostises suured individuaalsed erinevused (Hallap & Padrik, 2008; Tulviste, 2008).

Kolmeaastane laps on kõne abil võimeline vabalt suhtlema igapäevaolukordades (Hallap & Padrik, 2008). Lapse kõne on valdavalt mõistetav täiskasvanutele ka väljaspool perekonda (Smith, Cowie, & Blades, 2008). Kolmeaastane eakohase kõne arenguga laps saab aru enamikest igapäevases kasutuses olevatest sõnadest ja grammatiliste vormide tähendusest (Ward, 2009). Samuti on mõistetavad küsisõnadega „millal?“, „miks?“ ja „kuidas?“ algavad küsimused (Tulviste, 2008). Lausungite mõistmisel orienteerub laps pigem sõnajärjele, mistõttu võib ta väärtalt mõista ebahariliku sõnajärjega lauseid. Jõukohane on tuttava olukorra kohta käiva lühikese teksti mõistmine (Hallap & Padrik, 2008). Kõneloome seisukohalt on selles vanuses põhirõhk grammatika omandamisel. Samuti areneb sõnavara: laps kasutab tagasõnu *all, peal, sees, ees, taga* ruumisuhete tähistamiseks, tajutavaid objekte ja nähtusi väljendavaid nimisõnu ja tegevusi väljendavaid tegusõnu, millega ta ise kokku on puutunud (Hallap & Padrik, 2008; Karlep, 1998; Tulviste, 2008). Padrik, Hallap ja Raudik (2016) leiavad oma uuringus, et kolmeaastaste laste kõne situatiivsus (lause mittemõistetavus väljaspool tegevusolukorda) on oluliselt suurem kui nelja-aastastel lastel. Laps räägib peamiselt vahetult tajutust. Seetõttu iseloomustavad selles vanuses lapse lausungeid elliptilisus (obligatoorsete või fakultatiivsete laiendite ärajätmine) ja asesõnade rohkus. Kõnes on kasutuses baas- ja vähelaiendatud lihtlauseid. Tulviste (2008) lisab, et kolme aasta vanusel hakkab laps kasutama ka liitlauseid, sidudes lihtlauseid sidesõnadega *ja, et, kui, sellepärast et*. Neljandal eluaastal hakkab laps ühendama oma väliskõnet ja tegevust. Seetõttu võib antud vanust pidada oma tegevuse verbaalse reguleerimise alguseks (Karlep, 1998; Ward, 2009).

Nelja-aastane eakohase kõne arenguga laps mõistab aina pikemaid ja keerukamaid lausungeid (Ward, 2009) ja talle ettejutustatud eakohast teksti. Teksti mõistmist toetab visuaalne tugi ja lapse enda kogemused. Selles vanuses laps mõistab ja hakkab kasutama nii üld- kui ka liiginimetusi. Sõnavara arenedes toimub sõnatähenduste kahesuunaline areng – üldistamine ja konkretiseerimine. Nelja-aastane laps suudab osaleda vestluses, kõneleda

lühidalt oma kogemustest (Hallap & Padrik, 2008; Karlep, 1998). Võrreldes kolmeaastaste lastega on nelja-aastaste laste lauseloomes toimunud oluline arenguhüpe. Laps kasutab edukalt eri tüüpi laiendeid sisaldavaid lihtlauseid, samuti koond- ja eri tüüpi liitlauseid (Padrik et al., 2016). Selles vanuses suudab laps rääkida käimasolevatest ja juba toimunud tegevustest, samuti tulevikus asetleidvatest toimingutest. Viiendal eluaastal on laps võimeline osalema pikemates dialoogides, kasutama kõnet erinevatel eesmärkidel ja viisil, arenevad pragmaatilised oskused (oskab muuta vestluse teemat, lõpetada vestlust, kordab/parandab/täpsustab ütlusi) (Hallap & Padrik, 2008; Karlep, 1998).

Kõne arengu hilistus ja alakõne. Eakohase kõnearengu korral ilmuvad esimesed sõnad lapse kõnesse enamasti esimese eluaasta lõpuks. Teisel eluaastal lisandub iga kuu keskmiselt kümme sõna. Kaheaastaseks saades on eakohase kõnearengu korral lapse kõnes ligikaudu 50 tähendusega sõna ja hakkab kasutama kahesõnalausungit (Conti-Ramsden & Durkin, 2012).

Kõne arengu kõrvalekallete põhjuseid on erinevaid. Alakõne (ingl *language impairment*) jaotatakse puudemehhanismi järgi kahte rühma:

1. Primaarne alakõne ehk alaalia ehk spetsiifiline kõnearengu puue (SKAP; ingl *specific language impairment*). Lapse esmaseks puudeks on alakõne, mis ei tulene ühestki teisest kommunikatsioonipuudest, intellekti- ega liikumispuudest, kuulmislangusest ega pervasiivsetest arenguhäiretest.
2. Sekundaarne alakõne – kõne arengu mahajäämus, mis kaasneb erinevate puuete korral nagu düsartria, rinolaalia, häälepuuded, ATH ja PCI-ga lapsed. Samuti põhjustab süsteemset kõnearengu mahajäämust mistahes astmes tunnetustegevuse mahajäämus, kuulmislangus ja segatüüpi arenguhäire (Padrik, 2016; Wadman, Durkin, & Conti-Ramsden, 2011).

Alakõne on süsteemne kõnepuue, kõikides kõnevaldkondades (hääldamine, sõnavara, grammatika, tekstiloomes ja mõistmine, pragmaatika) avaldub puudulik areng. Alakõnega lapse kõnearengu valdkondadele on iseloomulik düsproportsionaalne areng. Lapse kõne ei vasta vanuselt noorema eakohase kõne arenguga lapse tasemele. Alakõnet (ka SKAP-i) ei saa logopeedid usaldusväärselt diagnoosida enne kolmandat eluaastat. Selleks pole 1.–2. eluaastal laste verbaalsed sümptomid piisavalt väljendunud, samuti varieerub eakohase kõne arengu tempo indiviiditi (Padrik, 2016).

Enne kolmandat eluaastat räägitakse kõne arengu hilistumisest (ehk kõne arengu peetusest; KAP; ingl *late talkers*) kui hinnangust lapse kõne arengu tempole (Padrik, 2016). Kõne arengu hilistusega lapse kõnevaldkonnad on ühtlaselt mahajäänud. KAP laste kõne areng on sarnane eakohase kõne arenguga laste omaga, st hilistunud kõnearengu korral on

kõneprofiil sarnane nooremate laste omaga (Padrik et al., 2016). Heale prognoosile viitab, kui kaheaastaselt on lapsel eakohaselt arenenud kõne mõistmine ja sümboolse mängu oskus. Kõigi alakõnega laste kõne areng hilistub. Seetõttu moodustavad kõne arengu hilistusega lapsed alakõne, SKAP ja düsleksiaga laste riskirühma (Bishop & Snowling, 2004; Leonard, 1998). KAP lastele valmistab raskusi grammatikaoskuste omandamine (Rescorla, 2011). KAP laste kõne arengut iseloomustab fraaside puudumine kaheaastase lapse kõnes. Fraasid ehk kahesõnalised lausungid ilmuvad kõnesse sõnavara arenedes (kui sõnavaras on vähemalt 50 sõna). KAP laste puhul tasub jälgida kõne süntaktilist (lauselist) arengut, sest veel kolmeaastaselt puudub lapse kõnest baaslause (koosneb vaid kohustuslikest lauseliikmetest) (Padrik, 2016; Reilly et al., 2010). Padrik jt (2016) toovad välja, et 3–4 aasta vanuses on KAP lastel kujunemas baaslause, mis eakohase kõne arenguga lastel on kõnes enamasti olemas kolme aasta vanuses. Piiratud lauseloomes oskus mõjutab KAP laste morfoloogiliste oskuste kujunemist. Võrreldes eakohase kõne arenguga lastega on KAP laste kõnes enam elliptilisi ja agrammatilisi lauseid. Uurimistulemuste põhjal leiavad autorid, et KAP laste üheks peamiseks iseloomustavaks tunnuseks on baaslause kujunematus 3–4-aastastel lastel.

Uuringute põhjal on leitud, et umbes 10-20% lastest ei arene kõne eakohase kõnearengu mustri järgi. 3–4 aasta vanuses jõuavad osad lapsed, kellel on olnud varasem kõne arengu hilistus, oma kõne arengus eakaaslastele järele. Seetõttu on antud vanus oluline püsivate kõnepuute kindlakstegemisel ja arengu toetamise planeerimisel (Conti-Ramsden & Durkin, 2012; Everitt, Hannaford, & Conti-Ramsden, 2013; Tulviste, 2008).

Kõne arengu seos sotsiaalsete oskustega. Kõne mängib olulist rolli väikelapse sotsiaalsete oskuste kujunemisel. On leitud, et spetsiifilise kõnearengu puudega (edaspidi SKAP) lastel on eakaaslastest madalam sotsiaalsete oskuste tase. Neil on raskem kaaslaste ja täiskasvanutega suhelda ning mõista neile antud korraldusi. SKAP lastele võib seetõttu olla raskendatud prosotsiaalsete käitumisviiside omandamine ja nende kasutamine (Fujiki et al., 1996; McCabe & Meller, 2004).

Lapse kõne omab olulist rolli kontakti saavutamisel ja suhete loomisel. Näiteks alakõnega lapsel on suheldes raskem väljendada oma kavatsusi, tundeid ja lahendada erimeelsusi (Marshall, Hightower, Fritton, Russell, & Meller, 1996). SKAP lastele valmistab raskusi eakaaslastega suhtlemine. Nad reageerivad sageli impulsiivsemalt, näiteks *laps on liiga pealetükkiv või katkestab ootamatult kontakti* (Windsor, 1995). SKAP laste hulgas esineb eakohase kõne arenguga lastega võrreldes vähem eakaaslastega suhtlust. Nad pigem hoiavad teistest lastest eemale ega osale interaktiivsetes mängudes. Erisus avaldub ka suhtlemise kvaliteedis. SKAP lastele segatakse sagedamini vahele kui eakohase kõne arenguga laste

suhtlusel, nt *vastatakse SKAP lapse eest küsimustele*. Samuti esineb SKAP lastel raskusi kõnevooru vahetusel. Näiteks rollimängu käigus ei mõista nad alati konteksti ja annavad teistele lastele mängu teemaga mitte sobivaid repliike, vastuseid (Craig, 1993; McCabe & Marshall, 2006). Clegg ja kolleegid (2015) lisavad, et juba varajases eas mõjutab nii ekspressiivse (*kõneloome*) kui ka retseptiivse (*kõne mõistmine*) kõne areng lapse sotsiaalsete oskuste kujunemist. Teisel-kolmandal eluaastal on olulisel kohal kõneloome ja baassõnavara arenemine. Kaheaastase lapse vähene sõnavara suurendab riski hilisemate tundeelu- ja käitumishäirete tekkeks. Lapse järgnevatel eluaastatel rõhutatakse enam kõne mõistmise tähtsust sotsiaalsete oskuste kujunemisel.

Fujiki ja kolleegid (2002, 2004) leiavad, et osade SKAP laste keelelise arengu probleemid võivad mõjutada edasist emotsioonide regulatsiooni arenemist. See omakorda mõjutab negatiivselt sotsiaalseid oskusi, sest raskendab lapse suhtlust nii täiskasvanu kui ka eakaaslastega. Aro kolleegidega (2012) uuris, kuidas mõjutab SKAP riskirühmas oleva kahe ja poole aasta vanuse lapse kõne edaspidi sotsiaalseid oskusi koolieas. Leiti, et 2,6-aastaste laste retseptiivse ja ekspressiivse kõne arengu tase ennustas sotsiaalsete oskuste (nt *tunda huvi teiste mõtete ja ideede vastu, abi pakkumine, teise inimese julgustamine*) taset 8-aastaselt. Nende laste sotsiaalsete oskuste tase oli madalam kui eakohase kõne arenguga lastel. Chiat ja Roy (2013) uurisid SKAP lapsi vanuses 2–4 ja seejärel viisid uuringu läbi samade lastega seitse aastat hiljem. Selgus, et pooltel lastel esineb ka seitse aastat hiljem raskusi teistega suhtlemisel. See tõestab, et risk suhtlemisraskuste tekkeks võib väljenduda juba väikelapseeas ja raskused on sageli püsivad ega möödu aja jooksul.

Sotsiaalsete oskuste seos väikelapse sotsio-demograafilise taustaga

Käesolevas alapeatükis kirjeldatakse konkreetsemalt lapse taustaga seotud näitajaid, mis on mitmete uurimuste põhjal leidnud kinnitust kui tegurid, mis omavad tähtsust väikelapse sotsiaalsete oskuste kujunemisel.

Õdede-vendade olemasolu. Õdede-vendade olemasolu annab hea aluse sotsiaalsete oskuste arenguks. Üheskoos kasvades õpitakse andmist, jagamist ja üksteise aitamist (Keltikangas-Järvinen, 2013). Mitmed uurimused (Brown & Dunn, 1992; Dunn, Slomkowski, Donelan, & Herrera, 1995; Sawyer et al., 2002) toovad välja vanemate õdede-vendade olulisuse väikelapse sotsiaalsete oskuste kujunemisel. Õdede-vendadega koosoldud aeg ja nende omavaheline emotsionaalne side muudab nendevahelise suhtluse üheks oluliseks mõjutajaks lapse edasiste sotsiaalsete oskuste arengu osas. Sageli matkitakse oma vanemate õdede-vendade käitumist ja emotsioone. Uuringute põhjal selgus, et vanemad õed-vennad

suurendavad enamasti lapse sotsiaalset kompetentsust. Õdede-vendade (eriti vanuselt vanemate) olemasolu loob keskkonna, kus nad saavad omavahel suhelda ja sotsiaalseid oskusi enam kasutada. Näiteks *väikelapseas lapsed, kes on saavutanud koostöö ja sõbraliku suhtluse endast vanemate õdede-vendadega ja kelle vennad-õed on olnud nende suhtes hoolivad, suudavad paremini panna end teise inimese olukorda, mõista teiste tundeid*. Dunn kolleegidega (1995) rõhutab, et ka konfliktid õdede-vendade vahelised suhted on olulised sotsiaalsete oskuste arengus. Sellised situatsioonid demonstreerivad erinevaid tundeid ja vaatenurki ning sellega aitavad konfliktid pikas perspektiivis mõista paremini kaaslaste tundeid, vaatenurka.

Lasteaias viibimise aeg. Lapse esmased sotsiaalsed oskused kujunevad koolieelses eas. Seetõttu on lasteaial ja lasteaiaõpetajatel tähtis roll lapse sotsiaalsete oskuste arendamisel. Lasteaed annab võimaluse arendada suhtlemist, üksteisega arvestamist ja abistamist (Tropp & Saat, 2008). Hamann, Warneken ja Tomasello (2012) on leidnud, et lasteaed võib oluliselt mõjutada lapse sotsiaalsete oskuste arengut vanuses 1–3. Sel perioodil tekib lastel enam võimalusi kaaslastega suhtlemiseks, aga samas ka konkurents ressurside (nt *vahendite, mänguasjade*) pärast. Samuti on lastel sel ajaperioodil veel piiratud oskus end kõnes arusaadavalt väljendada, lahendada konflikte mitteagressiivselt, mõista teiste perspektiive.

Lasteaed annab lapsele võimaluse saada kogemus, kuidas kollektiivis toime tulla. Pikaajaline lasteaia käimine väikelapseas võib kaasa tuua nii positiivset kui ka negatiivset seoses lapse sotsiaalsete oskuste arenguga ja ennustada lapse hilisemat sotsiaalsete oskuste taset, suhteid kaaslastega (Huston et al., 2015; Williams, Mastergeorge, & Ontai, 2010). Huston jt (2015) rõhutab, et lasteaiaühmas olek soosib suhete teket eakaaslastega. Positiivne vastastikune suhtlus ja üksteise toetamine arendab laste sotsiaalseid oskusi. Lasteaias pikaajalise viibimise negatiivseks tagajärjeks võib olla lapse probleemse käitumise ja agressiivsuse tõus. Lasteaias on suurem rühm lapsi koos, mis võib kaasa tuua probleemset käitumist. Negatiivses keskkonnas on omakorda suurem risk agressiooni tekkeks. Williams jt (2010) lisab, et olulist rolli omab ka õpetaja, kes saab laste suhtlust suunata ja toetada. Täiskasvanu ja lapse vastastikune suhtlus on lasteaias olulisel kohal, sest laps vajab emotsionaalset toetust. Selle puudumine võib tekitada stressi ja mõjutada negatiivselt lapse edasist käitumist.

Kaudsed riskifaktorid. Mitmete uurimuste põhjal on leitud riskifaktoreid, mis võivad mõjutada sotsiaalsete oskuste kujunemist. Heberle, Thomas, Wagmiller ja Briggs-Gowan (2014) toovad välja, et riskifaktorid võib jagada kaheks: kaudsed ja otsesed. Otsesed riskifaktorid on vanema sünnitusjärgne depressioon ja sotsiaalse toetuse puudumine.

Peamisteks kaudseteks riskifaktoriteks on ebasoodne majanduslik olukord peres (töötus, madal sissetulek), vanemate madal haridustase, üksikvanem, suurpere. Mitmed uurijad (Heberle et al., 2014; Masten et al., 1995; McClelland et al., 2006; Pungello et al., 2010) leiavad, et stress ja riskifaktoritest tulenevate võimaluste puudus võivad oluliselt mõjutada perekonda psühholoogiliselt. Vanemad ei pruugi sellega toime tulla ega suuda pakkuda lapsele tuge ja kasvatust, mida ta sel perioodil vajaks. See võib omakorda mõjutada lapse sotsiaalsete oskuste arengut. Riskifaktoritest tulenevalt võib väikelapsest alates olla lapsel madalam sotsiaalsete oskuste tase.

Magistritöö jaoks olemasolevatest andmetest lähtuvalt saadakse antud töö tulemuste põhjal täpsemat teavet kahe kaudse riskifaktori seose kohta lapse sotsiaalsete oskustega: pere majanduslik staatus ja vanemate haridustase.

Oskused, mida mõjutab sotsiaalsete oskuste tase

Väikelapse sotsiaalsete oskuste tase ennustab nende oskuste edasist arengut koolieas. Sotsiaalsete oskuste tase on oluline näitaja ja mõjutab lapse hilisemat aktsepteeritud eakaaslaste poolt, sõprussuhete kvaliteeti ja emotsioonide regulatsiooni (Blair et al., 2015; Tropp & Saat, 2008). Blair'i jt (2015) läbiviidud longituuduuringu põhjal on leitud, et kõrgema sotsiaalsete oskuste tasemega lapsed saavutavad rohkem positiivseid suhteid eakaaslastega, mis omakorda suurendab heakskiitu sõprade poolt ja parandab sõprussuhete kvaliteeti. Selline tendents avaldus alates kaheksandast eluaastast kuni noorukieani.

Sageli esineb madalama sotsiaalsete oskuste tasemega õpilastel eakaaslastest rohkem käitumishäireid ja vähem prosotsiaalseid käitumisviise. Madalam sotsiaalsete oskuste tase avaldab mõju suhetele kaaslastega, mis võib kaasa tuua tõrjutuse, kiusamise, kuivõrd lapse käitumist peetakse mittekohaseks. Samuti on madalama sotsiaalsete oskuste tasemega lastel vähem sõpru ja nende käitumine ei pruugi olla aktsepteeritud eakaaslaste poolt (Caemmerer & Keith, 2015; Caldarella & Merrell, 1997).

Mitmete uuringute põhjal (Bascoe, Davies, Sturge-Apple, & Cummings, 2009; Bierman et al., 2008; Denham, Bassett, Zinsser, & Wyatt, 2014; McClelland et al., 2006; Montroy, Bowles, Skibbe, & Foster, 2014) rõhutatakse sotsiaalsete oskuste ja eneseregulatsiooni mõju laste õpitulemustele alates lasteaiast kuni keskmise kooliastmeni. Eneseregulatsiooni all mõeldakse sisemisi norme ja reegleid ehk inimese kujutlust sellest, kuidas käituda (Shonkoff & Phillips, 2000). Uurijate arvates annab lapse sotsiaalsete oskuste ja eneseregulatsiooni tase aluse koolivalmiduseks. Väikelapsest alates võib ette tulla olukordi, kus on vaja teha emotsionaalselt raskeid otsuseid, püstitada eesmärgid ja luua viise, kuidas lahendada

kaaslastega tekkinud erimeelsusi. Näiteks võetakse ära mänguasi, lõhutakse teise tehtud looming. Selliste olukordade käigus hakkavad lapsed märkama, missuguseid emotsioone need tekitavad, võimalikke käitumisviise (*agressiivne, passiivne, sotsiaalselt pädev või häirunud*) ja valima lahendusi. Seesugused reageeringud väikelapseas on seotud lapse edukusega koolis – missugune on lapse akadeemiline valmisolek koolis toimetuleks, kuidas kohaneb klassi olustikuga, täidab õpetaja korraldusi ja klassireegleid ning millised on suhted klassikaaslastega (Bascoe et al., 2009; Bierman et al., 2008; Denham et al., 2014; McClelland et al., 2006; Montroy et al., 2014).

McClelland ja kolleegid (2003, 2006) leidsid, et lasteaias on õpetajatel oluline hinnata lapse sotsiaalseid oskusi, sest väikelapseas madalam sotsiaalsete oskuste tase mõjutab lapsi ka koolieas. Koolis toimetulekuks oluliste sotsiaalsete oskuste alla kuuluvad järgnevad omadused: iseseisvus, vastutus, eneseregulatsioon ja koostöö. Laps kuulab ja täidab korraldusi, käitub käitumisnormidele kohaselt (nt *vooruvahetus*), püsib ülesande juures ja suudab organiseerida ja hoida korras õppetööks vajalikke materjale. Näiteks on uuritud (McClelland, 2003) sotsiaalseid oskusi 3–4-aastastel lastel ja seejärel üks aasta hiljem. Selgus, et ühe aasta pärast ei olnud eelnevalt madalama sotsiaalsete oskuste tasemega laste tulemused oluliselt kõrgemad võrreldes varasemaga. Enamasti ei suuda need lapsed eakaaslastele järgi jõuda, vaid jäävad teistest veel enam oma võimekuselt maha. Seetõttu on vajalik õpetajatel hinnata laste sotsiaalsete oskuste taset alates lasteaiast. Õpetajate hinnangud aitavad eristada riskirühma lapsi ja alustada võimalikult varakult sekkumisega. Riskirühma alla kuuluvad lapsed, kellel on õpetaja hinnangul risk sotsiaalsete ja akadeemiliste raskuste tekkeks. Efektiveks sekkumiseks on oluline kaardistada lapse kohta käivad tunnused, käitumisviisid, kodune kasvukeskkond ja missugused on õpetaja ootused lapsele.

Magistritöö eesmärk, uurimisküsimus ja hüpoteesid

Magistritöö eesmärgiks on näidata seoseid õpetajate poolt 3–4-aastaste laste sotsiaalsetele oskustele antud hinnangute ning lapse kõne ja kasvukeskkonnaga seotud tegurite vahel. Lähtuvalt töö eesmärgist püstitati järgmine uurimisküsimus:

Milliseid sotsiaalseid oskusi ja kui sageli 3–4-aastased lapsed õpetajate hinnangul kasutavad?

Magistritöö käigus otsitakse vastuseid järgnevatele hüpoteesidele:

1. Hinnangud tüdrukute sotsiaalsete oskuste tasemele on kõrgemad kui samas vanuses poistel. Denham'i jt (2012) tulemuste järgi esineb poistel enam agressiivsust ja

impulsiiivset käitumist. Prosotsiaalsete käitumisviiside väiksem kasutussagedus viitab poiste madalamale sotsiaalsete oskuste tasemele võrreldes tüdrukutega.

2. Erinevate kõne arengu näitajate kõrgem tase on seotud kõrgemate hinnangutega lapse sotsiaalsetele oskustele. Clegg'i ja kolleegide (2015) uurimusest leiti, et kõneloome, mõistmise ja sõnavara areng omab olulist rolli sotsiaalsete oskuste kujunemisel. Kõne arengu mahajäämusega lastel on madalam sotsiaalsete oskuste tase.
3. Sotsiaalsete oskuste tase on seotud lapse kasvukeskkonnast tulenevate taustateguritega (mitmes laps peres, lapse lasteaeda astumise aeg, sotsiaal-majanduslik staatus, vanemate haridustase). Sawyer kolleegidega (2002) leidis, et vanemate õdede-vendade olemasolu loob keskkonna, mis tõstab lapse sotsiaalsete oskuste taset. Huston, Bobbitt ja Bentley (2015) toovad uuringust välja, et lasteaias käimine soodustab positiivset vastastikust suhtlust, mis omakorda arendab lapse sotsiaalseid oskusi. Heberle ja kolleegid (2014) leidsid, et pere ebasoodne majanduslik olukord ja vanema madal haridustase on riskifaktorid, millest tulenevalt võib lapsel kujuneda madalam sotsiaalsete oskuste tase.

Metoodika

Valimi kirjeldus

Eesti eri maakondade suuremates linnades võeti ühendust lasteaedadega laste uurimiseks. Käesoleva töö valimi moodustasid 412 last, tüdrukuid oli 201 ja poisse 210. Ühe lapse puhul oli sugu märkimata. Uuringus osalevad 3-aastased lapsed olid vanuses 2a 11k–3a 5k (ehk 35k–41k) ($M=38,28$ kuud, $SD=1,82$), neist 76 poissi, 83 tüdrukut. 4-aastased lapsed olid vanuses 3a 6k–4a 5k (42k–53k) ($M=47,44$ kuud, $SD=3,56$), neist 134 poissi ja 118 tüdrukut. Eakohase kõnearenguga lasteks loeti ükskeelseid logopeedilist abi mittesaavaid lapsi. Uuriti 173 eakohase kõne arenguga 3-aastast ja 181 eakohase kõne arenguga 4-aastast last, kes moodustasid eakohase kõne arenguga 3–4-aastaste laste grupi (edaspidi EK). Teise gruppi kuulusid EK lastega vanuselisel sobitatud 58 kõne arengu hilistumisega last (edaspidi KAP), poisse 40, tüdrukuid 18. Kõne arengu hindamisel toetuti nii logopeedide kui ka lasteaiaõpetajate eksperthinnangutele. Töö autori poolt koguti 3–4-aastaste laste kõnetestiga andmed 50 lapselt. Lisaks saadi andmeid teistelt uurijatelt.

Mõõtevahendid

Magistritöös kasutatud mõõtevahendid on välja töötatud Euroopa Majanduspiirkonna finantsmehhanismi programmi „Riskilapsed ja -noored“ toel Tartu Ülikooli eripedagoogika ja arengupsühholoogia osakondade töörühmade projekti „*Vahendite loomine ja kohandamine eelkooliealiste laste arengu hindamiseks*“ raames.

Sotsiaalsete oskuste küsimustik. Sotsiaalsete oskuste küsimustik (SOK) on 3–4-aastaste laste sotsiaalsete oskuste kasutamise sageduse hindamisvahendiks lasteaiaõpetajate poolt. Küsimustiku on välja töötanud Tartu Ülikooli arengupsühholoogia meeskond. SOK väited on valitud 3–4-aastaste laste eeldatavat sotsiaalsete oskuste taset arvestades. Väiteid sõnastades on peetud silmas kahte tingimust: väited komplektina katavad võimalikult laia spektrit lapse sotsiaalsetes oskustes ja õpetaja saab väitele anda hinnangu lapse vaatluse põhjal.

SOK koosneb 41 väitest (nt *laps algatab ise mängu, kuhu kutsub ka teisi; alustab vestlust; hoiab rühmakaaslastest eemale; järgib mängureegleid*), mida hinnatakse neljapallisel *Likert-tüüpi* skaalal, mille ulatuses annab vastaja hinnangu väites nimetatud sotsiaalse oskuse kasutamise sagedusele toetudes: mitte kunagi kuni peaaegu alati. Lisaks palutakse õpetajal hinnata väiteid neljapallisel skaalal, mille ulatuses antakse hinnang, kas laps on õpetajaga vesteldes väites nimetatust rääkinud: üldse mitte kuni täiesti õige (nt *kas*

laps on vestluse käigus selgitanud, kuidas sündmused mõjutavad teiste taju; miks sama sündmus võib ühte inimest rõõmustada, teist kurvastada). Viimasena palutakse õpetajal hinnata, missugune on laps rühmas võrreldes eakaaslastega, nt *kas võrreldes eakaaslastega on ta jutukam, sama jutukas või vaiksem*. Käesolevas magistritöös keskendutakse SOK 41 väitele sotsiaalsete oskustega seotud käitumisviiside kohta.

3–4-aastaste laste kõne hindamise test. 3–4-aastaste laste kõne mõistmise, -loome ja sõnavara kohta andmete saamiseks on kasutatud 3–4-aastaste laste kõne hindamise testi. Kõnetesti on koostanud Tartu Ülikooli eripedagoogika osakonna õppejõud Marika Padrik, Merit Hallap ja Signe Raudik. Test koosneb järgmistest ülesannetest:

A 1. Lausungi tähenduse mõistmise uurimine.

A 1.1. Korralduste täitmine asjadega tegutsedes. Ülesandega uuriti tagasõnade *taha, alla, kõrvale, ette, vahele* mõistmist.

A 1.2. Korralduste täitmine asjadega tegutsedes. Ülesandega uuriti kahele tunnusele (värvus, hulk, koht) orienteerumist lauses, *kõige*-vormi ja kaheosaline korralduse mõistmist.

A 2. Lauseloomeskuse uurimine.

A 2.1. Lause moodustamine uurija tegevuse alusel. Ülesandega uuriti baaslause ja vähelaiendatud lihtlause moodustamise oskust.

A 2.2. Lause järelekordamine. Ülesandega uuriti kuni kuuesõnaliste erinevat tüüpi lausete (baas-, vähelaiendatud lihtlause, sihitis- ja ajapõimlause, ühendava sidendiga rind- ja koondlause) järelekordamist.

B. Tegu- ja nimisõnade ning käände- ja pöördevormide kasutuse uurimine. Ülesandega uuriti lapse sõnavaralisi oskusi (nimi-, tegu-, omadus- ja arvsõna puhul), käände- ja pöördemorfoloogiat.

Tulenevalt töö eesmärgist on kasutatud käesoleva magistritöö tulemuste analüüsimiseks andmeid kõnetesti lausungi tähenduse mõistmist (A 1.), lauseloomeskust (A 2.) ja sõnavaralisi oskusi (B osa) hindavate ülesannete kohta.

Taustaandmete ankeet. Lapsevanematele täitmiseks koostati ankeet lapse sotsio-demograafiliste andmete kohta, millega koguti teavet lapse vanuse, tervisliku seisundi, koduse keelekeskkonna, lasteaias käimise/viibimise aja, mitmendana on laps sündinud, vanemate haridustaseme ja pere sissetuleku kohta. Käesolevas magistritöös kasutatakse taustaandmete ankeedist andmeid lapse lasteaias käimise aja, mitmendana on laps sündinud, vanemate haridustaseme ja pere sissetuleku kohta.

Protseduur

Uuringus osalesid lasteasutused üle vabariigi. Laste uuringusse kaasamiseks võeti lapsevanemate kirjalikud nõusolekud. Andmete kogumiseks edastati lasteaiaõpetajatele Sotsiaalsete oskuste küsimustik, mis paluti täita uurimuses osalenud laste kohta. Samuti paluti uuringus osalevate laste vanematel täita taustaandmete ankeet. Piirkondlikud koordinaatorid suunasid projektis osalevatesse lasteaedadesse Tartu Ülikooli eripedagoogika ja logopeedia õppekava tudengid, kes viisid läbi 3–4-aastaste laste kõnetesti. Tudengid olid enne testimist läbinud vastavasisulise koolituse. Testimine toimus individuaalselt mängulise tegevuse käigus. Selle jaoks kasutati mänguasju ja tegevuspilte. Ühe lapsega kulus testi läbiviimiseks u 30 minutit, vajadusel toimus testimine mitmes osas. Ülesanded esitati kindlas järjekorras kõigi laste puhul, st alustati lause mõistmist ja -loomet uurivatest ülesannetest ja seejärel jätkati käände- ja pöördevormide kasutamist uurivate ülesannetega. Laste vastused protokolliti kirjalikult. Kõnetesti tulemuste kodeerimine toimus vastavalt testi kodeerimisjuhendile. Iga õige vastuse eest sai laps ühe punkti, vale vastuse või vastamata vastuse eest punkte ei antud.

Andmetöötlus

Andmete analüüsiks kasutati andmeanalüüsitarkvara Statistica ja Microsoft Excel 2016. Kõigepealt arvutati SOK üksikvaidete vastuste protsentuaalne osakaal. Sugudevaheliste erinevuste ning KAP ja EK laste sotsiaalsete oskuste eristamiseks kasutati üksikvaidete analüüsiks hii-ruut testi (*Chi-Square Test*) ja faktorite lõikes erinevuste hindamiseks sõltumatute valimite t-testi (*Independent Samples T-Test*). Seoste leidmiseks SOK üksikvaidete ja lapse kõne mõistmise, -loome ja sõnavara vahel kasutati Spearmani korrelatsioonanalüüsi, faktorite alusel Pearsoni korrelatsioonanalüüsi. Taustategurite osas otsiti seoseid lapse sotsiaalsete oskuste ja lasteaias käimise aja, õdede-vendade olemasolu, pere sissetuleku ja vanemate haridustaseme vahel. Spearmani korrelatsioonanalüüsi kasutati kõikide taustategurite seostamisel SOK üksikvaidetega ja faktorite seostamisel pere kuusissetuleku ja vanemate haridustasemega. Õdede-vendade olemasolu ja lapse lasteaias käimise aja seostamiseks faktoritega kasutati Pearsoni korrelatsioonanalüüsi.

Tulemused

Sotsiaalsete oskuste faktoranalüüs

Käesoleva töö andmeanalüüsi teostati nii SOK üksikväiteid kui ka faktoreid kasutades. Faktorite leidmiseks kasutati EK 3–4-aastaste laste andmeid. SOK kogutud andmeid oli 483 lapse kohta, nendest 235 poisid, 226 tüdrukud (22 lapsel oli sugu märkimata). Faktoranalüüsi jaoks oli piisavalt andmeid olemas 381 lapse kohta. Analüüsi tulemusena otsustati viie faktoriga lahendi kasuks: 1. faktor – *kuulekus*, 2. faktor – *impulsiivsus*, 3. faktor – *domineerivus*, 4. faktor – *sõbralikkus*, 5. faktor – *kohmakus*. Faktorstruktuuri tabelis on toodud SOK pööratud faktorlahend ja kommunaliteedid (vt lisa 1). Faktorite nimetamisel lähtuti väidete sisust ja Caldarella ja Merrelli (1997) positiivsete käitumisviiside taksonoomiast. Multidimensionaalsuse vältimiseks arvati analüüsist välja väited (4 väidet), mis laadusid mitmele faktorile.

SOK väidete variatiivsus

3–4-aastaste laste sotsiaalsete oskuste kasutamise sageduse kirjeldamiseks analüüsiti, kuidas protsentuaalselt on õpetajad andnud hinnanguid neljapallisel skaalal SOK 41 väitele. Analüüsist selgus, missuguseid sotsiaalsete oskustega seotud käitumisviise ja kui sageli lapsed õpetajate hinnangul kasutavad (vt lisa 2). 3–4-aastastel lastel esines küsimustikule vastanud õpetajate hinnangute alusel kõige enam järgmisi sotsiaalsete oskustega seotud käitumisviise (sulgudes on toodud % hinnangute osakaalust – käitumist esineb peaaegu alati): *naerab, kui teised nalja teevad* (55,83%), *tema kõne on kõigile arusaadav* (49,51%), *küsib täiskasvanult abi* (46,36%), *mängib lihtsamaid rollimänge, milles kajastuvad igapäevased olukorrad ja tegevused* (45,39%), *alustab vestlust* (41,99%), *jutustab hiljuti toimunud sündmustest* (41,75%). Selgusid ka sotsiaalsete oskustega seotud käitumisviisid, mida õpetajate hinnangute alusel lapsed mitte kunagi ei kasuta (sulgudes on toodud % hinnangute osakaalust – käitumist ei esine mitte kunagi): *hoiab rühmakaaslastest eemale* (54,13%), *on eakaaslastega võrreldes kohmakas* (52,91%), *käitub teiste suhtes agressiivselt* (50,73%), *rühmakaaslased ei taha teda mängu* (50,73%).

Sugudevahelised erinevused sotsiaalsete oskuste osas

Mitmete SOK üksikväidete osas avaldusid poiste ja tüdrukute vahelised erinevused sotsiaalsete oskustes. Sugudevaheline statistiliselt oluline erinevus väljendus järgnevate sotsiaalsete oskustega seotud käitumisviiside puhul: *tüdrukud algatavad poistest enam ise*

mänge, kuhu kutsuvad ka teisi ($\chi^2 = 8,61$, $p < 0,05$); tüdrukud alustavad vestlust enam kui poisid ($\chi^2 = 9,12$, $p < 0,05$); tüdrukud jälgivad poistest rohkem, kas teised reegleid täidavad ($\chi^2 = 8,87$, $p < 0,05$); tüdrukud mängivad poistega võrreldes enam lihtsamaid rollimänge, milles kajastuvad igapäevased olukorrad ja tegevused ($\chi^2 = 14,52$, $p < 0,05$); poisid on tüdrukutega võrreldes eakaaslastest kohmakamad ($\chi^2 = 10,70$, $p < 0,05$) ja hoiavad rohkem rühmakaaslastest eemale ($\chi^2 = 8,39$, $p < 0,05$).

Faktorite alusel poiste ja tüdrukute sotsiaalsete oskustega seotud käitumisviiside eristamisel avaldusid kaks erinevust. Tabelist 1 on näha, et avaldus erinevus 1. faktori (kuulekus, $M(T) = 2,08$ vs $M(P) = 1,97$, $p < 0,05$) ja 5. faktoriga (kohmakus, $M(T) = 0,64$ vs $M(P) = 0,92$, $p < 0,01$). Tüdrukud on poistega võrreldes kuulekamad ja poisid on tüdrukutest kohmakamad.

Tabel 1. Poiste ja tüdrukute sotsiaalsete oskuste võrdlus faktorite alusel.

Faktor	P			T			t
	M	SD	N	M	SD	N	
kuulekus	1,97*	0,54*	210*	2,08*	0,55*	201*	2,18*
impulsiivsus	1,22	0,64	182	1,15	0,68	179	-1,00
domineerivus	1,23	0,61	182	1,30	0,64	177	1,18
sõbralikkus	2,09	0,57	170	2,15	0,59	156	0,97
kohmakus	0,92**	1,01**	205**	0,64**	0,88**	197**	-3,04**

Märkus: P – poisid, T – tüdrukud, M – keskmine tulemus, SD – standardhälve, N – laste arv, t – t-statistik. * – $p < 0,05$, ** – $p < 0,01$.

Erinevused EK ja KAP laste sotsiaalsetes oskustes

KAP ja EK laste sotsiaalsete oskuste taseme erinevuste leidmiseks võrreldi SOK väidete sagedusjaotust. Väidete üksikanalüüsis ilmnisid statistiliselt olulised erinevused. EK lapsed kasutasid järgmiseid sotsiaalsete oskustega seotud käitumisviise rohkem kui KAP lapsed: algatab ise mänge, kuhu kutsub ka teisi ($\chi^2 = 10,31$, $p < 0,05$), alustab vestlust ($\chi^2 = 17,59$, $p < 0,05$), küsib täiskasvanult abi ($\chi^2 = 9,80$, $p < 0,05$), lülitub kiiresti teiste mängu ($\chi^2 = 10,02$, $p < 0,05$), püüab kaaslastega kokkuleppeid sõlmida ($\chi^2 = 11,51$, $p < 0,05$), suudab sõnade abil arusaamatusi lahendada ($\chi^2 = 8,65$, $p < 0,05$), tema kõne on kõigile arusaadav ($\chi^2 = 27,74$, $p < 0,05$). KAP lapsed kasutasid järgnevaid käitumisviise enam kui EK lapsed: justkui ei kuule, mida tal tuleb teha ($\chi^2 = 10,04$, $p < 0,05$), on eakaaslastega võrreldes kohmakas ($\chi^2 = 14,28$, $p < 0,05$), rühmakaaslastel ei taha teda mängu ($\chi^2 = 8,32$, $p < 0,05$).

Faktorite lõikes (vt tabel 2) avaldusid KAP ja EK laste võrdluses statistiliselt olulised erinevused 1. faktori (kuulekus, $M(EK) = 2,06$ vs $M(KAP) = 1,79$, $p < 0,01$) ja 5. faktori

(kohmakus, $M(EK) = 0,72$ vs $M(KAP) = 1,16$, $p < 0,01$) juures. EK lapsed on oluliselt kuulekamad ja motoorselt osavamad kui KAP lapsed.

Tabel 2. EK ja KAP laste sotsiaalsete oskuste võrdlus faktorite alusel.

Faktor	EK			KAP			t
	M	SD	N	M	SD	N	
kuulekus	2,06**	0,54**	354**	1,79**	0,57**	58**	3,51**
impulsiivsus	1,17	0,66	314	1,26	0,67	48	-0,83
domineerivus	1,26	0,63	311	1,31	0,62	49	-0,54
sõbralikkus	2,13	0,59	280	2,04	0,49	47	0,99
kohmakus	0,72**	0,94**	345**	1,16**	0,98**	58**	-3,25**

Märkus: M – keskmine tulemus, SD – standardhälve, N – laste arv, t – t-statistik. ** – $p < 0,01$.

Seosed sotsiaalsete oskuste ja lapse kõne mõistmise, -loome ja sõnavara vahel

Kõne mõistmise andmed on saadud 3–4-aastaste kõnetesti kahe esimese ülesande (A 1.1, A 1.2.) koondskoori põhjal. Kõnetesti lause mõistmist hindavate ülesannete ja SOK üksikväidete vahel avaldusid nõrgad ja väga nõrgad statistiliselt olulised seosed (vt tabel 3). Rowntree (2000) järgi märgib $0 \leq |r| \leq 0,2$ olematut või väga nõrka seost, $0,2 < |r| \leq 0,4$ nõrka seost, $0,4 < |r| \leq 0,7$ keskmist seost, $0,7 < |r| \leq 0,9$ tugevat seost ning $0,9 < |r| \leq 1$ näitab väga tugevat seost. Lapsed, kes mõistavad teiste kõnet paremini, kasutavad sagedamini järgnevaid käitumisviise: *jutustab hiljuti toimunud sündmustest* ($r_s = 0,10$, $p < 0,05$), *jälgib, kas teised reegleid täidavad* ($r_s = 0,10$, $p < 0,05$), *järgib mängureegleid* ($r_s = 0,14$, $p < 0,05$), *lepib kaotusega võistlusmängus* ($r_s = 0,14$, $p < 0,05$), *lepib muutustega kergesti* ($r_s = 0,11$, $p < 0,05$), *ootab oma järjekorda* ($r_s = 0,14$, $p < 0,05$), *oskab teistega ära leppida* ($r_s = 0,14$, $p < 0,05$), *suudab sõnade abil arusaamatusi lahendada* ($r_s = 0,15$, $p < 0,05$), *tema kõne on kõigile arusaadav* ($r_s = 0,18$, $p < 0,05$). Korrelatsioonanalüüsis avaldusid ka mõningad negatiivse suunaga seosed: *justkui ei kuule, mida tal tuleb teha* ($r_s = -0,11$, $p < 0,05$), *on eakaaslastega võrreldes kohmakas* ($r_s = -0,17$, $p < 0,05$), *võtab luba küsimata teiste laste asju* ($r_s = -0,13$, $p < 0,05$), *väljendab oma rahulolematust, et saada, mida tahab* ($r_s = -0,11$, $p < 0,05$). Faktorite lõikes avaldusid seosed 1. faktori (*kuulekus*, $r = 0,13$, $p < 0,05$) ja 5. faktori (*kohmakus*, $r = -0,13$, $p < 0,05$) juures.

SOK väidete ja 3–4-aastaste laste kõnetestis lauseloomet hindavate ülesannete (A 2.1, A 2.2.) koondskoori vahel avaldusid samuti nõrgad statistiliselt olulised seosed. Lapsed, kes on lauseloomes osas paremal tasemel, kasutavad teistega võrreldes sagedamini järgmisi sotsiaalsete oskustega seotud käitumisviise (vt tabel 3): *järgib mängureegleid* ($r_s = 0,11$, $p < 0,05$), *ootab oma järjekorda* ($r_s = 0,12$, $p < 0,05$), *oskab teistega ära leppida* ($r_s = 0,10$, $p < 0,05$).

0,05), *püüab kaaslastega kokkuleppeid sõlmida* ($r_s = 0,15, p < 0,05$), *püüab kurba inimest aidata ja lohutada* ($r_s = 0,11, p < 0,05$), *suudab sõnade abil arusaamatusi lahendada* ($r_s = 0,14, p < 0,05$). Madalama lauseloome oskusega lapsele on õpetajad andnud sagedamini hinnangu väidetele, et *justkui ei kuule, mida tal tuleb teha* ($r_s = -0,11, p < 0,05$), *on eakaaslastega võrreldes kohmakas* ($r_s = -0,13, p < 0,05$). Faktorite lõikes esines statistiliselt oluline seos 5. faktori (*kohmakus*, $r = -0,12, p < 0,05$) juures.

Sõnavara osas saadi infot 3–4-aastaste kõnetesti teise osa (B osa) ülesandest, seoste leidmiseks kasutati nimi-, tegu-, omadus- ja arvsõnade kasutamise koondskoori. Avaldusid nõrgad statistiliselt olulised seosed (vt tabel 3). Laps, kellel on sõnavaralised oskused kõrgemal tasemel, kasutab teiste lastega võrreldes sagedamini järgnevaid käitumisviise: *algatab ise mängu, kuhu kutsub ka teisi* ($r_s = 0,13, p < 0,05$), *alustab vestlust* ($r_s = 0,13, p < 0,05$), *jutustab hiljuti toimunud sündmustest* ($r_s = 0,12, p < 0,05$), *järgib mängureegleid* ($r_s = 0,18, p < 0,05$), *lepib muutustega kergesti* ($r_s = 0,10, p < 0,05$), *nõustub tegema järeleandmisi* ($r_s = 0,11, p < 0,05$), *ootab oma järjekorda* ($r_s = 0,16, p < 0,05$), *püüab kaaslastega kokkuleppeid sõlmida* ($r_s = 0,20, p < 0,05$), *püüab kurba inimest aidata ja lohutada* ($r_s = 0,10, p < 0,05$), *suudab sõnade abil arusaamatusi lahendada* ($r_s = 0,19, p < 0,05$), *tema kõne on kõigile arusaadav* ($r_s = 0,23, p < 0,05$). Avaldusid ka mõningad nõrgad negatiivse suunaga statistiliselt olulised seosed. Laps, kellel on väiksem sõnavara, *justkui ei kuule, mida tal tuleb teha* ($r_s = -0,15, p < 0,05$), *on eakaaslastega võrreldes kohmakas* ($r_s = -0,20, p < 0,05$), *rühmakaaslased ei taha teda mängu* ($r_s = -0,11, p < 0,05$), *võtab luba küsimata teiste asju* ($r_s = -0,10, p < 0,05$). Faktorite alusel ilmnisid statistiliselt olulised seosed lapse sõnavaraliste oskustega 1. (*kuulekus*, $r = 0,16, p < 0,05$) ja 5. (*kohmakus*, $r = -0,14, p < 0,05$) faktori juures.

Tabel 3. Statistiliselt olulised seosed SOK üksikväidete, faktorite ja 3–4-aastaste kõnetesti lause mõistmise, -loome, sõnavara üldskoori vahel.

	Lause mõistmine	Lause- loome	Sõnavara
SOK üksikväited			
algatab ise mängu, kuhu kutsub ka teisi			0,13
alustab vestlust			0,13
justkui ei kuule, mida tal tuleb teha	-0,11	-0,11	-0,15
jutustab hiljuti toimunud sündmustest	0,10		0,12
jälgib, kas teised reegleid täidavad	0,10		
järgib mängureegleid	0,14	0,11	0,18
lepib kaotusega võistlusmängus	0,14		
lepib muutustega kergesti	0,11		0,10
nõustub tegema järeleandmisi			0,11
on eakaaslastega võrreldes kohmakas	-0,17	-0,13	-0,20
ootab oma järjekorda	0,14	0,12	0,16
oskab teistega ära leppida	0,14	0,10	
püüab kaaslastega kokkuleppeid sõlmida		0,15	0,20
püüab kurba inimest aidata ja lohutada		0,11	0,10
rühmakaaslased ei taha teda mängu			-0,11
segab teiste jutule vahele			0,19
suudab sõnade abil arusaamatusi lahendada	0,15	0,14	
tema kõne on kõigile arusaadav	0,18		0,23
võtab luba küsimata teiste laste asju	-0,13		-0,10
väljendab oma rahulolematust, et saada, mida tahab	-0,11		
SOK faktorid			
kuulekus	0,13		0,16
kohmakus	-0,13	-0,12	-0,14

Märkus: esitatud statistiliselt olulised seosed on olulisuse nivool $p < 0,05$.

Taustategurite seos sotsiaalsete oskustega

Uuriti seoseid lapsest vanemate õdede-vendade olemasolu ja sotsiaalsete oskuste vahel.

Andmeid oli taustaandmete põhjal 373 lapse õdede-vendade olemasolu kohta. Uuritavatest lastest 131 polnud vanemaid õdesid ega vendi ja ülejäänud 242 lapsel oli vähemalt üks vanem vend või õde. SOK väidete ja vanemate õdede-vendade olemasolu vahel oli vaid üks statistiliselt oluline seos. Avaldus nõrk negatiivne seos (vt tabel 5): *õdede-vendadega laps ei ole nõus lühikeseks ajaks oma asju teistele andma* ($r_s = -0,12$, $p < 0,05$). Faktorite põhjal leiti üks nõrk seos 5. faktori juures: vanemate õdede-vendadega lapsed on motoorselt kohmakamad kui nende eakaaslased (*kohmakus*, $r = 0,17$, $p < 0,05$).

Järgmisena uuriti, kas lapse lasteaias käimise aeg seostub tema sotsiaalsete oskustega. Lasteaias käimise aja kohta olid andmed 153 lapse kohta ($M=15,95$ kuud, $SD=9,14$, $Max=39$ kuud, $Min=5$ kuud). Avaldusid nõrgad statistiliselt olulised seosed (vt tabel 5). Kauem

lasteaias käinud laps õpetajate hinnangul *hindab oma oskusi üle* ($r_s = 0,36$, $p < 0,05$), *kaotab kergesti enesevalitsuse* ($r_s = 0,19$, $p < 0,05$), *käitub teiste suhtes agressiivselt* ($r_s = 0,18$, $p < 0,05$), *matkib kaaslasti* ($r_s = 0,20$, $p < 0,05$), *ootab heakskiitu, küsib „Kas nii on õige?“* ($r_s = 0,19$, $p < 0,05$), *püüab oma tahet maksma panna* ($r_s = 0,17$, $p < 0,05$), *teeb nalja, et teisi lõbustada* ($r_s = 0,19$, $p < 0,05$), *vastab enne, kui küsimus on lõpuni esitatud* ($r_s = 0,18$, $p < 0,05$). Ühe käitumisviisi puhul avaldus negatiivne seos väitega *rahuneb kiiresti, kui on pahaseks saanud* ($r_s = -0,21$, $p < 0,05$), st laps, kes on vähem aega lasteaias käinud, rahuneb kiiremini, kui on pahaseks saanud. Faktorite alusel avaldus üks nõrk positiivne seos 3. faktori juures (*domineerivus*, $r = 0,27$, $p < 0,05$). Kauem lasteaias käinud lapsed on oma eakaaslastest domineerivamad.

Lapse sotsiaalsete oskuste seoseid pere majandusliku olukorraga uuriti pere kuusissetuleku alusel. Pere kuusissetuleku andmeid arvestades oli väga madala sissetulekuga (kuni 390 eurot kuus) perekondi 1,21%. 391-1000 eurot kuus teenis 17,96% peredest. Kõige enam peredest (46,36%) said sissetulekut kuus vahemikus 1001-2500 eurot. Rohkem kui 2500 eurot kuus teenis 9,47% peredest. 103 (25%) uuringus osaleva lapse pere kohta kuusissetuleku andmed puudusid. Väidete üksikanalüüsis ilmnisid statistiliselt olulised, kuid nõrgad seosed. Tabel 5 näitab, mida väiksem on pere sissetulek, seda harvem kasutab laps järgnevaid käitumisviise: *algatab ise mängu, kuhu kutsuvad ka teisi* ($r_s = 0,16$, $p < 0,05$), *kasutab mängides fantaasiat* ($r_s = 0,12$, $p < 0,05$), *küsitab täiskasvanult abi* ($r_s = 0,12$, $p < 0,05$), *lepip muutustega kergesti* ($r_s = 0,13$, $p < 0,05$), *lülitub kiiresti teiste mängu* ($r_s = 0,13$, $p < 0,05$), *mängib lihtsamaid rollimänge, milles kajastuvad igapäevased olukorrad ja tegevused* ($r_s = 0,17$, $p < 0,05$), *naerab, kui teised nalja teevad* ($r_s = 0,16$, $p < 0,05$), *oskab teistega ära leppida* ($r_s = 0,13$, $p < 0,05$), *suudab sõnade abil arusaamatusi lahendada* ($r_s = 0,13$, $p < 0,05$). Mida väiksem on pere sissetulek, seda sagedamini on laps *eakaaslastega võrreldes kohmakas* ($r_s = -0,15$, $p < 0,05$). Faktorite lõikes avaldusid nõrgad statistiliselt olulised seosed 1., 4. ja 5. faktori juures: väiksema sissetulekuga pere laps näitab eakaaslastega võrreldes üles vähem kuulekust ($r_s = 0,13$, $p < 0,05$), sõbralikkust ($r_s = 0,15$, $p < 0,05$) ja on oluliselt kohmakam ($r_s = -0,15$, $p < 0,05$).

Viimasena uuriti, kas lapse sotsiaalsed oskused on seotud tema vanemate haridustasemega. Vanemate haridustaseme andmete (vt tabel 4) põhjal on kõige madalama haridustasemega (põhiharidus) 4,13% emadest ja 10,44% isadest. Kõige enam emadest (46,84%) on kõrgharidusega ja isadest (31,07%) kutseharidusega.

Tabel 4. Vanemate haridustaseme jaotus.

Haridustase	Ema		Isa	
	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%
põhiharidus	17	4,13	43	10,44
keskharidus	79	19,17	83	20,15
kutseharidus	90	21,84	128	31,07
kõrgharidus	193	46,84	105	25,49
vastamata	33	8,01	53	12,86

Märkus: *N* – uuringus osalevate laste emade, isade arv.

Tabelist 5 selgub, et lapse ema haridustasemega seoses avaldusid nõrgad positiivsed statistiliselt olulised seosed kolme üksikväite põhjal. Laps, kelle ema on madalama haridustasemega, kasutab harvem järgnevaid käitumisviise: *alustab vestlust* ($r_s = 0,12$, $p < 0,05$), *kaotab kergesti enesevalitsuse* ($r_s = 0,16$, $p < 0,05$), *käitub teiste suhtes agressiivselt* ($r_s = 0,14$, $p < 0,05$). Faktorite lõikes avaldus väga nõrk statistiliselt oluline seos 3. faktori juures: madalama haridustasemega emade lapsed on eakaaslastest vähem domineerivamad ($r_s = 0,13$, $p < 0,05$). Väidete üksikanalüüsis avaldus isa haridustaset arvestades üks väga nõrk statistiliselt oluline negatiivne seos. Madalama haridustasemega isa laps sagedamini *lepib kaotusega võistlusmängus* ($r_s = -0,13$, $p < 0,05$). Faktorite alusel statistiliselt olulisi seoseid ei leitud.

Tabel 5. Statistiliselt olulised seosed SOK üksikväidete, faktorite ja taustategurite vahel.

	Õed- vennad	Lasteaias käimine	Sisse- tulek	Haridustase ema	isa
SOK üksikvaided					
algatab ise mängu, kuhu kutsub ka teisi			0,16		
alustab vestlust				0,12	
hindab oma oskusi üle		0,36			
kaotab kergesti enesevalitsuse		0,19		0,16	
kasutab mängides fantaasiat			0,12		
käitub teiste suhtes agressiivselt		0,18		0,14	
küsib täiskasvanult abi			0,12		
lepib kaotusega võistlusmängus					-0,13
lepib muutustega kergesti			0,13		
lülitub kiiresti teiste mängu			0,13		
matkib kaaslasti		0,20			
mängib lihtsamaid rollimänge, milles kajastuvad igapäevased olukorrad ja tegevused			0,17		
naerab, kui teised nalja teevad			0,16		
on eakaaslastega võrreldes kohmakas			-0,15		
on nõus oma asju lühikeseks ajaks teistele andma	-0,12				
ootab heakskiitu, küsib „Kas nii on õige?“		0,19			
oskab teistega ära leppida			0,13		
püüab oma tahet maksma panna		0,17			
rahuneb kiiresti, kui on pahaseks saanud		-0,21			
suudab sõnade abil arusaamatusi lahendada			0,13		
teeb nalja, et teisi lõbustada		0,19			
vastab enne, kui küsimus on lõpuni esitatud		0,18			
SOK faktorid					
kuulekus			0,13		
domineerivus		0,27		0,13	
sõbralikkus			0,15		
kohmakus	0,17		-0,15		

Märkus: esitatud statistiliselt olulised seosed on olulisuse nivool $p < 0,05$.

Arutelu

Magistritöö eesmärgiks oli näidata seoseid õpetajate poolt 3–4-aastaste laste sotsiaalsetele oskustele antud hinnangute ning lapse kõne ja kasvukeskkonnaga seotud tegurite vahel. Selleks analüüsiti, kas ja missugused seosed avaldusid nimetatud tegurite ja lapse sotsiaalsete oskuste taseme vahel väikelapseas.

Töö uurimisküsimusega sooviti teada, milliseid sotsiaalseid oskusi ja kui sageli 3–4-aastased lapsed õpetajate hinnangul kasutavad. SOK üksikväidete protsentuaalne osakaal näitas, missuguseid sotsiaalsete oskustega seotud käitumisviise on lapsed õpetajate hinnangul kasutanud ja kui sageli. Ligi pooled uurimuses osalevatest lastest peaaegu alati naeravad, kui teised nalja teevad, nende kõne on kõigile arusaadav, nad küsivad täiskasvanult abi, mängivad lihtsamaid rollimänge, alustavad vestlust ja jutustavad hiljuti toimunud sündmustest. Samuti selgus, et osade väidete puhul on õpetajad andnud väitele hinnangu, et laps ei kasuta seda käitumisviisi mitte kunagi. Ligi poolte laste puhul pole õpetajad mitte kunagi märganud, et laps hoiaks rühmakaaslastest eemale, oleks käitunud teiste suhtes agressiivselt, olnud eakaaslastega võrreldes kohmakam ega ole olnud sellist olukorda, kus rühmakaaslased ei tahaks teda mängu. Saadud tulemused näitavad, et ükski sotsiaalsete oskustega seotud käitumisviis ei eristunud teistest väga suure protsentuaalse ülekaaluga. Mitmed kõige enam kasutatavad käitumisviisid näitavad, et kõnel on oluline roll lapse sotsiaalsete oskuste kujunemisel, nt *laps kas vestleb, jutustab, küsib midagi, et vastavat käitumisviisi kasutada*. Siinkohal tasub arvestada, et erinevate autorite (Denham et al., 2012; McClelland & Morrison, 2003) uurimustele tuginedes on leitud, et väikelapseas omandatud sotsiaalsed oskused (nt *reeglite järgimine, juhendite kuulamine, eneseregulatsioon, emotsioonide mõistmine*) mängivad olulist rolli kaaslastega suhtlemisel. Neil lastel on rohkem võimalusi sotsiaalseks interaktsiooniks. Sotsiaalsete oskuste kõrgem tase annab paremad eeldused koolis toimetulekuks.

Uurimistöö esimeseks hüpoteesiks oli, et hinnangud tüdrukute sotsiaalsete oskuste tasemele on kõrgemad kui samas vanuses poistel. Hüpotees leidis osaliselt kinnitust. Mitmete üksikväidete puhul avaldusid statistiliselt olulised erinevused poiste ja tüdrukute sotsiaalsete oskustega seotud käitumisviiside kasutamisel. Selgus, et tüdrukud algatavad enam soovi suhtlemiseks (*algatavad vestlusi ja mängu, kuhu kutsuvad ka teisi*), on teiste suhtes tähelepanelikumad (*jälgivad, kas teised reegleid täidavad*) ja mängivad oluliselt rohkem rollimänge, milles kajastuvad igapäevased olukorrad ja tegevused. Samas on poisid tüdrukutega võrreldes kohmakamad ja pigem hoiavad rühmakaaslastest eemale. Samuti uuriti,

kas sugudevahelised erinevused avalduvad SOK faktorite lõikes. Statistiliselt oluline erinevus ilmnes esimese ja viienda faktori juures, st tüdrukud on poistega võrreldes kuulekamad ja motoorselt osavamad. Teiste faktoritega olulisi erinevusi ei avaldunud. Antud tulemus kinnitab, et tüdrukud kasutavad poistest enam prosotsiaalseid käitumisviise (Denham et al., 2012; Keenan & Shaw, 1997; McClure, 2000). Võimalik, et vestluste ja mängude algatamine aitab tüdrukutel saavutada enam positiivseid suhtlusolukordi, mille käigus sotsiaalseid oskusi arendada. Igapäevaolukordade läbimängimine rollimängude käigus võimaldab samuti enam suhtlust, mistõttu tüdrukute osakaal prosotsiaalsete käitumisviiside osas on poistega võrreldes suurem.

Teise hüpoteesi kohaselt on erinevate kõne arengu näitajate kõrgem tase seotud kõrgemate hinnangutega lapse sotsiaalsetele oskustele. Hüpoteesi kontrollimiseks analüüsiti SOK ja 3–4-aastaste kõnetesti tulemusi. Püstitatud hüpotees leidis osaliselt kinnitust. 3–4-aastaste uuritavate laste hulgas olid eakohase kõne arenguga ja kõne arengu hilistumisega lapsed. Sooviti teada, kas nende rühmade võrdlemisel avalduvad erinevused laste sotsiaalsetes oskustes. SOK üksikvaidete analüüsis kajastusid statistiliselt olulised erinevused. EK lapsed eristusid KAP lastest oma sotsiaalsetes oskustes. EK lapsed algatavad KAP lastest rohkem mängu, kuhu kutsuvad ka teisi, nad alustavad vestlust ja küsivad täiskasvanult abi, samuti lülituvad EK lapsed kiiresti teiste mängu ja püüavad kaaslastega enam kokkuleppeid sõlmida kui KAP lapsed. EK laste kõne on paremini kõigile arusaadav kui KAP laste kõne ja nad suudavad sõnade abil paremini arusaamatusi lahendada. KAP lapsed eristusid EK lastes pigem negatiivsete käitumisviiside poolest. KAP lapsed justkui ei kuule, mida neil tuleb teha, on eakaaslastega võrreldes kohmakamad ja rühmakaaslased ei taha neid mängu. EK ja KAP laste erinevusi sotsiaalsete oskuste osas uuriti ka faktorite alusel. Statistiliselt olulised erinevused kajastusid esimese ja viienda faktori juures. Selgus, et EK lapsed on KAP lastest oluliselt kuulekamad ja motoorselt osavamad. Kuna enamuse kuulekuse faktori alla kuuluvatest käitumisviisidest on mingil moel seotud kõnega, siis võib eeldada, et EK laste paremal tasemel kõne aitab neil sotsiaalseid oskusi kujundada ja arendada. Saadud tulemused kattuvad mitmete uurijate (Fujiki et al., 1996; Marshall et al., 1996; McCabe & Meller, 2004) arvamusel, et probleemid lapse kõne arengus toovad kaasa raskusi sotsiaalsete oskuste kujunemisel. Uurimustega on leitud, et kõne arengu mahajäämusega lapsele valmistab suhtlemine raskusi, sh väljendada oma kavatsusi, tundeid ja lahendada erimeelsusi. Käesoleva töö tulemus on oluline, sest annab täpsemat infot KAP laste sotsiaalsete oskuste arengu kohta. KAP lapsed moodustavad alakõne, SKAP ja düsleksiaga laste riskirühma (Bishop & Snowling, 2004; Leonard, 1998). Ingliskeelses kirjanduses leidub hulgaliselt uurimusi, mille

alusel viidatakse SKAP laste madalamale sotsiaalsete oskuste tasemele (Chiat & Roy, 2013; Fujiki et al., 1996, 2002, 2004; McCabe & Marshall, 2006; McCabe & Meller, 2004). Vähem on teada KAP laste sotsiaalsete oskuste kohta. Clegg jt (2015) on välja toonud, et vähene sõnavara kolmandal eluaastal võib mõjutada sotsiaalsete oskuste kujunemist ja suurendada riski hilisemate tundeelu- ja käitumishäirete tekkeks. Aro jt (2012) on leidnud, et SKAP riskirühma kuuluvate laste sotsiaalsete oskuste tase võib veel koolieas olla teistest madalamal tasemel.

Uurimaks seoseid sotsiaalsete oskuste ja kõne arengu vahel, kasutati SOK ja 3–4-aastaste kõnetesti mõlema osa ülesannete tulemusi. Analüüsid sotsiaalsete oskuste ja kõne arengu näitajate (lause mõistmine, lauseloome, sõnavara) ja sotsiaalsete oskuste vahel, selgus, et kõnetesti ja mitmete SOK üksikvaidete vahel avaldusid küll statistiliselt olulised seosed, kuid need olid enamasti väga nõrgad. Nõrgad seosed võisid tuleneda sellest, et kõne pole ainuke oluline tegur, mis sotsiaalseid oskusi mõjutab.

Selgus, et lapsed, kes mõistavad teiste kõnet paremini, kasutavad rohkem mitmeid prosotsiaalseid käitumisviise (*ootavad oma järjekorda, oskavad teistega ära leppida, suudavad sõnade abil arusaamatusi lahendada*) ja nende kõne on teistele arusaadavam. Kõne mõistmise osas madalamate tulemustega lapsed paistsid silma negatiivsete käitumisviiside poolest, nt *võtavad luba küsimata teiste asju, väljendavad oma rahulolematust, et saada, mida tahavad*. Selle põhjuseks võib olla asjaolu, et kui laps mõistab teiste kõnet kehvemini, siis ta ei pruugi alati mõista suhtluse konteksti, k.a viisakusreegleid, ega suuda alati valida sobivamaid käitumisviise. Tulemused olid ootuspärased ja kattusid Clegg'i ja kolleegide (2015) arvamusega, kes oma uurimuses on rõhutanud kõne mõistmise tähtsust lapse sotsiaalsete oskuste kujunemisel.

Kõnetesti lauseloome osas avaldusid samuti nõrgad statistiliselt olulised seosed SOK üksikvaidete ja faktoritega. Samamoodi paistsid madalama lauseloome oskusega lapsed silma sellega, et nad kasutavad teistest lastest oluliselt vähem prosotsiaalseid käitumisviise. Tulemustest järeldan, et madalama kõneloome oskusega lastele valmistab teistega suhtlemine enam raskusi: nad ei suuda end alati väljendada kõnes sobivalt ja teistele arusaadavalt. Seetõttu on neil raskem järgida näiteks mängureegleid, sõnade abil arusaamatusi lahendada ja kaaslastega kokkuleppeid sõlmida. Mitmed autorid on välja toonud, et kõne arengu mahajäämusega laste hulgas esineb eakaaslastega suhtlemist vähem ja neil on raskem end väljendada, sh erimeelsusi lahendada (Marshall et al., 1996; McCabe & Marshall, 2006).

Sõnavara osas selgus, et lapsed, kellel on paremad sõnavaralised oskused, on jutukamad (nt *algatavad ise mängu, kuhu kutsuvad teisi, alustavad vestlust, jutustavad hiljuti toimunud*

sünnimustest) ja arvestavad teistega (nt *lepivad muutustega kergesti, nõustavad tegema järeleandmisi, püüavad kaaslastega kokkuleppeid sõlmida*). Väiksema sõnavaraga laps ei pruugi alati mõista sotsiaalseid reegleid (nt *võtab luba küsimata teiste asju*) ja rühmakaaslased ei soovi teda mängu kaasata. Selle põhjal võib arvata, et lapse sõnavara rohkus suurendab suhtlust kaaslastega ja samas toetab ka sotsiaalsete oskuste kujunemist. Sel juhul on lapsel enamasti kõnes olemas sõnad, mille abil end arusaadavalt väljendada ja suurem võimalus kasutada sobivaid käitumisviise suhtlusel kaaslaste, täiskasvanutega.

Kõikide kõne arengu näitajate ja sotsiaalsete oskuste vahel avaldus seos lapse kohmakusega, st mida kehvemal tasemel on laps kõne mõistmise, -loome ja sõnavara osas, seda kohmakam on ta eakaaslastega võrreldes. Antud tulemus kattub Bishop'i (2002) arvamusega, kes on oma uurimuses välja toonud, et lapse füüsiline ja keeleline areng on omavahelises seoses ning leidis, et SKAP laste motoorsed oskused on eakaaslastest halvemal tasemel.

Kõne ja sotsiaalsete oskuste osas võib kokkuvõtvalt öelda, et saadud tulemused olid ootuspärased. Iga kõne arengu näitaja seostamisel sotsiaalsete oskustega väljendus kõne roll laste sotsiaalsete oskuste kasutamisel. Kõne annab lapsele rohkem võimalusi sotsiaalsete oskuste kasutamiseks ja arendamiseks (Craig, 1993; McCabe & Marshall, 2006). Siiski tasub kõne arengu näitajate seostamisel sotsiaalsete oskustega kindlasti meeles pidada, et nõrgad seosed viitavad sellele, et kõne pole ainus oluline näitaja ega saa eeldada, et eakohase kõne arenguga laps on alati kuulekas ja käitub olukorrale sobivalt.

Kolmandas hüpoteesis eeldati, et sotsiaalsete oskuste tase on seotud lapse kasvukeskkonnast tulenevate taustateguritega (mitmes laps peres, lapse lasteaeda astumise aeg, sotsiaal-majanduslik staatus, vanemate haridustase). Korrelatsioonanalüüsist selgus, et mõningad taustategurid võivad mõjutada lapse sotsiaalseid oskusi. Hüpotees leidis osaliselt kinnitust. Kuna taustategurite ja sotsiaalsete oskuste vahel avaldusid nõrgad seosed, siis võib eeldada, et lapse kasvukeskkond pole ainus oluline sotsiaalseid oskusi mõjutav tegur.

Esimesena uuriti seoseid sotsiaalsete oskuste ja lapsest vanemate õdede-vendade olemasolu vahel. Korrelatsioonanalüüs avaldus SOK üksikvaidete osas vaid üks nõrk negatiivse suunaga statistiliselt oluline seos. Ilmnes, et vanemate õdede-vendadega lapsed on eakaaslastega võrreldes harvem nõus oma asju lühikeseks ajaks teistele andma. Kuna ka koduses keskkonnas võib õdede-vendade vahel esineda enam konkurentsi asjade üle, siis võib sama tendents avalduda ka lasteaias (Dunn et al., 1995). Antud seos on võib olla pigem juhuslik, sest teisi seoseid ei ilmnenud. Oletan, et põhjus, miks käesoleva töö andmestiku põhjal ei ilmnenud olulisi seoseid, tulenes sellest, et avaldusid erinevused võrreldes

varasemate uurimuste andmete kogumise meetoditega. Sarnaselt antud tööga kasutati varasemates uurimustes (Brown & Dunn, 1992; Dunn et al., 1995; Sawyer et al., 2002) ühe meetodina õpetajate antud hinnanguid laste sotsiaalsetele oskustele. Vanemate õdede-vendade olemasolu ja lapse sotsiaalsete oskuste vahelised seosed võisid paremini väljenduda, sest lisaks kasutati vaatlust, erinevaid sotsiaalsete oskuste taset hindavaid ülesandeid (nt *emotsionaalsete olukordade tõlgendamine*).

Teisena taheti teada, kas lapse lasteaia käimise aeg seostub tema sotsiaalsete oskustega. Selgus, et kauem lasteaia käinud laps võib olla teiste laste suhtes pigem agressiivsem ja pealetükkivam, käituda nii, et paneb oma tahte maksma (nt *kaotab kergesti enesevalitsuse, hindab oma oskusi üle, vastab enne, kui küsimus on esitatud, pahaseks saades võtab rahunemine kauem aega*). Ka faktorite lõikes väljendus sarnane seos ehk lasteaia kauem käinud lapsed on eakaaslastest domineerivamad. Uurimustes on välja toodud, et lasteaia käimine võib tuua negatiivseid muutusi lapse sotsiaalsetes oskustes. Lapsel võib jääda puudu emotsionaalsest toetusest. See tekitab stressi ja tagajärjeks võib olla lapse probleemse käitumise ja agressiivsuse tõus (Huston et al., 2015; Williams et al., 2010).

Veel uuriti pere majandusliku staatuse seost lapse sotsiaalsete oskustega. Selgus, et väiksema sissetulekuga pere laps osaleb vähem mängudes (*algatab vähem mängu, kuhu kutsub ka teisi ega lülitu kiiresti teiste mängu*) ja talle valmistab raskusi erimeelsuste lahendamise (*raskusi valmistab teistega ära leppimine ja sõnade abil arusaamatuste lahendamise*). Rühmakaaslastest eemalehoidmine ja raskused suhtlemisel võivad tuleneda asjaolust, et pere madalad sissetulekud võivad lapse koduses keskkonnas tekitada pingeid ja stressi, mis kandub lasteaeda ja on õpetajatele märgatav. Kirjanduses on samuti viiteid, et pere kehvast majanduslikust olukorrast tulenevalt võib lapsel kujuneda madalam sotsiaalsete oskuste tase (Heberle et al., 2014; McClelland et al., 2006). Kuna seosed olid nõrgad, siis tasub arvestada, et antud tulemusi võis oluliselt mõjutada ka nt lapse isiksuseomadustest või mõnest muust lapse või keskkonnaga seotud tegurist tulenev.

Viimaseks sooviti teada, kas vanemate haridustasemel on seos lapse sotsiaalsete oskustega. Avaldusid üksikud statistiliselt olulised nõrgad seosed, mistõttu võib neid pidada pigem juhuslikeks. Ilmnes, et laps, kelle emal on madalam haridustase, on eakaaslastest tasakaalukam (*ei kaota kergesti enesevalitsust ega käitu teiste suhtes agressiivselt*) ja vähem suhtlusaldis (*algatab vähem vestlusi*). Faktorite lõikes ilmnes samuti sarnane seos kolmanda faktori juures, st madalama haridustasemega ema laps pole nii domineeriva käitumismaneeriga kui eakaaslased. Isade haridustasemega seoste otsimisel avaldus vaid üks väga nõrk seos, et madalama haridustasemega isa laps suudab eakaaslastest enam leppida

kaotusega võistlusmängus. Kummagi vanema haridustaset arvestades ei avaldunud piisavalt olulisi seoseid, mis osutaksid sellele, et lapsevanema madalam haridustase on riskifaktor, mis viitab lapse madalamale sotsiaalsete oskuste tasemele (Heberle et al., 2014; Masten et al., 1995; McClelland et al., 2006; Pungello et al., 2010).

Taustategurite ja sotsiaalsete oskuste vahelisi seoseid arvestades võib kokkuvõtvalt öelda, et lapse taustaandmed (nt lapse lasteaia käidud aeg, pere majanduslik staatus) on näitajad, mis mingil määral on seotud lapse sotsiaalsete oskuste kujunemisega.

Käesoleva uurimistöö tulemusi tõlgendades tuleb arvestada mõjutada võivaid asjaolusid. Kõnetesti tulemused on saadud testitingimustes. Testi viisid läbi erinevad inimesed ja testi läbiviimise ruum oli eri lasteaedades erinev. Tulemusi võis mõjutada lapse stressitase: tegemist oli lapse jaoks võõra olukorra ja inimesega. SOK tulemuste puhul tuleks arvestada, et õpetajate kokkupuuted lastega on erinevad: kui kaua on laps antud lasteaia/rühmas käinud ja kui hästi õpetaja last tunneb. Taustaandmete ankeedid olid lünklikud, mõningaid andmeid polnud vanemad soovinud avaldada. Kuna sotsiaalsete oskuste ja neid mõjutavate tegurite vahelised nõrgad seosed näitasid, et need pole kindlasti ainsad tegurid, mis võivad lapse sotsiaalsete oskuste kujunemisel tähtsust omada, võiks edaspidi lähemalt uurida, missugused võimalikud tegurid (nt intellekt, isiksuseomadused jne) võivad veel seostuda lapse sotsiaalsete oskustega. Samuti võiks uurida, missugune on KAP laste sotsiaalsete oskuste tase mõne aasta pärast, nt koolieelses eas.

Uurimistöö tulemuste põhjal saab kokkuvõtvalt väita, et 3–4-aastase lapse sotsiaalsete oskuste taset mõjutavad mingil määral nii lapse sugu, kõne kui ka mõningad taustategurid. Lähtuvalt saadud tulemustest tuleks 3–4-aastaste laste puhul sotsiaalsete oskuste hindamisel arvestada ka lapse kõne arengu taseme ja kasvukeskkonnaga. Seejuures võiks spetsialist, sh lasteaiaõpetaja, logopeed, uurida täpsemalt, missugune on lapse taust (õdede-vendade olemasolu, lasteaia käidud aeg, pere majanduslik staatus) ja kas esineb riskifaktoreid. Kuna mitmete sotsiaalsete oskustega seotud käitumisviiside puhul on olulisel kohal lapse kõne areng, siis tuleks soovitatavalt kasutada last hinnates nii kõnetesti kui Sotsiaalsete oskuste küsimustikku, et saada terviklikum teave lapse arengu kohta kõne ja sotsiaalsete oskuste osas.

Tänuõnad

Tänan oma juhendajat Astra Schulsi asjalike soovitude ja nõuannete eest. Samuti tänan kõiki üliõpilasi, kes osalesid andmete kogumisel ja kodeerimisel.

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrekselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

.....

(allkiri, kuupäev)

Kasutatud kirjandus

- Aro, T., Eklund, K., Nurmi, J.-E., & Paikkuus, A.-M. (2012). Early Language and Behavioral Regulation Skills as Predictors of Social Outcomes. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 55*, 395-408.
- Bascoe, S. M., Davies, P. T., Sturge-Apple, M. L., & Cummings, E. M. (2009). Children's representations of family relationships, peer information processing, and school adjustment. *Developmental Psychology, 45*, 1740–1751.
- Bierman, K. L., Domitrovich, C. E., Nix, R. L., Gest, S. D., Welsh, J. A., & Gill, S. (2008). Promoting academic and social–emotional school readiness: The Head Start REDI program. *Child Development, 79*, 1802–1817.
- Bishop, D. V. M. (2002). Motor Immaturity and Specific Speech and Language Impairment: Evidence for a Common Genetic Basis. *American Journal of Medical Genetics, 114*, 56-63.
- Bishop, D. V. M., & Snowling, M. J. (2004). Developmental Dyslexia and Specific Language Impairment: Same or different? *Psychological Bulletin, 130*, 858–886.
- Blair, B. L., Perry, N. B., O'Brien, M., Calkins, S. D., Keane, S. P., & Shanahan, L. (2015). Identifying Developmental Cascades Among Differentiated Dimensions of Social Competence and Emotion Regulation. *Developmental Psychology, 51*, 1062-1073.
- Brown, J., & Dunn, J. (1992). Talk with your mother or your sibling? Developmental changes in early family conversations about feelings. *Child Development, 63*, 336-349.
- Caemmerer, J. M., & Keith, T. Z. (2015). Longitudinal, Reciprocal Effects of Social Skills and Achievement from Kindergarten to Eighth Grade. *Journal of School Psychology, 53*, 265-281.
- Caldarella, P., & Merrell, K. W. (1997). Common dimensions of social skills of children and adolescents: A taxonomy of positive behaviors. *School Psychology Review, 26*, 264-279.
- Chazan, M., Laing, A., F., Davies, D., & Phillips, R. (2001). *Eemaletõmbunud, üksildaste laste ja noorukite abistamine*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Chiat, S., & Roy, P. (2013). Early Predictors of Language and Social Communication Impairments at Age 9-11 Years: A Follow-Up Study of Early-Referred Children. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 56*, 1824-1836.
- Clegg, J., Law, J., Rush, R., Peters, T. J., & Roulstone, S. (2015). The Contribution of Early Language Development to Children's Emotional and Behavioural Functioning at 6 Years: An Analysis of Data from the Children in Focus Sample from the ALSPAC Birth Cohort. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 56*, 67-75.
- Conti-Ramsden, G., & Durkin, K. (2012). Language Development and Assessment in the Preschool Period. *Neuropsychol Review, 22*, 384-401.
- Craig, H. K. (1993). Social Skills of Children With Specific Language Impairment: Peer Relationships. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 24*, 206-215.
- Denham, S. A., Bassett, H. H., Mincic, M., Kalb, S., Way, E., Wyatt, T. M., & Segal, Y. (2012). Social-emotional Learning Profiles of Preschoolers' Early School Success: A Person-centered Approach. *Learning and Individual Differences, 22*, 178-189.
- Denham, S. A., Bassett, H. H., Zinsser, K., & Wyatt, T. M. (2014). How Preschoolers' Social-Emotional Learning Predicts Their Early School Success: Developing Theory-Promoting, Competency-Based Assessments. *Infant and Child Development, 23*, 426-454.
- Diener, M. L., & Kim, D.-Y. (2004). Maternal and Child Predictors of Preschool Children's Social Competence. *Applied Developmental Psychology, 25*, 3-24.
- Dunn, J., Slomkowski, C., Donelan, N., & Herrera, C. (1995). Conflict, understanding, and relationships: Developments and differences in the preschool years. *Early Education and Development, 6*, 303-316.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., & Spinrad, T. L. (2006). Prosocial development. In N. Eisenberg, W. Damon, & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (6th ed., pp. 646-718). Hoboken, NJ: Wiley.

- Everitt, A., Hannaford, P., & Conti-Ramsden, G. (2013). Markers for persistent specific expressive language delay in 3–4-year-olds. *International Journal of Language & Communication Disorders, 48*, 534-553.
- Fabes, R. A., Gaertner, B. M., & Popp, T. K. (2006). Getting Along with Others: Social Competence in Early Childhood. In K. McCartney & D. Phillips (Eds.), *Early Childhood Development* (pp. 297–316). Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd.
- Fujiki, M., Brinton, B., & Todd, C. M. (1996). Social Skills of Children With Specific Language Impairment. *Language, Speech & Hearing Services in Schools, 27*, 195-202.
- Fujiki, M., Brinton, B., & Clarke, D. (2002). Emotion regulation in children with specific language impairment. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 33*, 102-111.
- Fujiki, M., Spackman, M., Brinton, B., & Hall, A. (2004). The relationship of language and emotion regulation skills to reticence in children with specific language impairment. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 47*, 637–646.
- Gresham, F. M., & Elliott, S. N. (1987). Children's social skills: Assessment and classification practices. *Journal of Counseling & Development, 66*, 96-99.
- Hallap, M., & Padrik, M. (2008). *Lapse kõne arendamine: praktilisi soovitusi kõnelise suhtlemise kujundamisel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Hamann, K., Warneken, F., & Tomasello, M. (2012). Children's developing commitments to joint goals. *Child Development, 83*, 137–145.
- Heberle, A. E., Thomas, Y. M., Wagnmiller, R. L., & Briggs-Gowan, M. J. (2014). The Impact of Neighborhood, Family, and Individual Risk Factors on Toddlers' Disruptive Behavior. *Child Development, 85*, 2046-2061.
- Huston, A. C., Bobbitt, K. C., & Bentley, A. (2015). Time Spent in Child Care: How and Why Does It Affect Social Development? *Developmental Psychology, 51*, 621–634.
- Karlep, K. (1998). *Psühholingvistika ja emakeeleõpetus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Keenan, K., & Shaw, D. (1997). Developmental and Social Influences on Young Girls' Early Problem Behavior. *Psychological Bulletin*, *121*, 95–113.

Keltikangas-Järvinen, L. (2013). *Väikelapse sotsiaalsus*. Tallinn: Koolibri.

Koolieelse lasteasutuse riiklik õppekava (2008). *Riigi Teataja I 2008*, *23*, 152. Külastatud aadressil <https://www.riigiteataja.ee/akt/12970917>

Leonard, L. B. (1998). *Children with Specific Language Impairment*. Cambridge: The MIT Press.

Marshall, H. M., Hightower, A. D., Fritton, J. E., Russell, R. S., & Meller, P. J. (1996). *Enhance Social Competence Program*. Rochester. New York: Primary Mental Health Project Inc.

Masten, A. S., Coatsworth, D. A., Neemann, J., Gest, S. D., Tellegen, A., & Garmezy, N. (1995). The structure and coherence of competence from childhood to adolescence. *Child Development*, *66*, 1635–1659.

McCabe, P. C., & Meller, P. J. (2004). The Relationship Between Language and Social Competence: How Language Impairment Affects Social Growth. *Psychology in the Schools*, *41*, 313-321.

McCabe, P., & Marshall, D. (2006). Measuring the Social Competence of Preschool Children with Specific Language Impairment: Correspondence Among Informant Ratings and Behavioral Observations. *Topics in Early Childhood Special Education*, *26*, 234–246.

McClelland, M. M., & Morrison, F. J. (2003). The Emergence of Learning-Related Social Skills in Preschool Children. *Early Childhood Research Quarterly*, *18*, 206-224.

McClelland, M. M., Acock, A. C., & Morrison, F. J. (2006). The Impact of Kindergarten Learning-related Skills on Academic Trajectories at the end of Elementary School. *Early Childhood Research Quarterly*, *21*, 471-490.

McClure, E. B. (2000). A Meta-Analytic Review of Sex Differences in Facial Expression Processing and Their Development in Infants, Children, and Adolescents. *Psychological Bulletin*, *126*, 424–453.

- McGinnis, E., & Goldstein, A. P. (2003). *Skillstreaming in Early Childhood*. Illinois: Research Press.
- Montroy, J. J., Bowles, R. P., Skibbe, L. E., & Foster, T. D. (2014). Social skills and problem behaviors as mediators of the relationship between behavioral self-regulation and academic achievement. *Early Childhood Research Quarterly, 29*, 298-309.
- Padrik, M. (2016). Alakõne. M. Padrik, & M. Hallap (Toim.). *Kommunikatsioonipuuded lastel ja täiskasvanutel: märkamine, hindamine ja teraapia* (lk 305-355). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Padrik, M., Hallap, M., & Raudik, S. (2016). 3–4aastaste eesti laste kõne grammatiline profiil. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri, 4*, 30-59.
- Pungello, E., Kainz, P., Burchinal, K., Wasik, M. B., Sparling, J. H., Ramey, C. J., & Campell, F. A. T. (2010). Early Educational Intervention, Early Cumulative Risk, and the Early Home Environment as Predictors of Young Adult Outcomes within a High-Risk Sample. *Child Development, 81*, 410-426.
- Reilly, S., Wake, M., Ukoumunne, O. C., Bavin, E., Prior, M., & Cini, E. (2010). Predicting language outcomes at 4 years of age: Findings from early language in Victoria Study. *Pediatrics, 126*, 1530–1537.
- Rescorla, L. (2011). Late talkers: Do good predictors of outcome exist? *Developmental Disabilities Research Reviews, 17*, 141–150.
- Rowntree, D. (2000). *Statistics without tears: an introduction for non-mathematicians*. London: Penguin Books.
- Sawyer, K. S., Denham, S., DeMulder, E., Blair, K., Auerbach-Major, S., & Levitas, J. (2002). The Contribution of Older Siblings' Reactions to Emotions to Preschoolers' Emotional and Social Competence. *Marriage & Family Review, 34*, 182–212.
- Shonkoff, J. P., & Phillips, D. A. (Eds.). (2000). *From neurons to neighborhoods: The science of early childhood development*. Washington, DC: National Academy Press.
- Smith, P. K., Cowie H., & Blades M. (2008). *Laste arengu mõistmine*. Neljas väljaanne. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

- Tayler, C. (2015). Learning in Early Childhood: experiences, relationships and 'Learning to Be'. *European Journal of Education, 50*, 160-174.
- Tropp, K., & Saat, H. (2008). Sotsiaalsete oskuste areng. E. Kikas (Toim), *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas* (lk 53-78). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tulviste, T. (2008). Kõne areng. E. Kikas (Toim), *Õppimine ja õpetamine koolieelses eas* (lk 39-52). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Wadman, R., Durkin, K., & Conti-Ramsden, G. (2011). Social stress in young people with specific language impairment. *Journal of Adolescence, 34*, 421–431.
- Ward, S. (2009). *Terane laps*. Tallinn: Varrak.
- Williams, S. T., Mastergeorge, A. M., & Ontai, L. L. (2010). Caregiver involvement in infant peer interactions: Scaffolding in a social context. *Early Childhood Research Quarterly, 25*, 251–266.
- Windsor, J. (1995). Language impairment and social competence. In M.E. Fey, J.Windsor, & S.F.Warren (Eds.), *Language intervention: Preschool through the elementary years* (pp. 213–238). Baltimore, MD: Paul H. Brookes Publishing Co.

Lisa 1

Tabel 1. Sotsiaalsete oskuste küsimustiku pööratud faktorlahend ja kommunaliteetid.

Väited	Faktor					Kommunaliteet
	<i>kuulekus</i>	<i>impulsiivsus</i>	<i>domineerivus</i>	<i>sõbralikkus</i>	<i>kohmakus</i>	
jutustab hiljuti toimunud sündmustest	0,74	0,22	0,05	0,21	-0,18	0,65
püüab kaaslastega kokkuleppeid sõlmida	0,69	-0,08	-0,25	0,24	0,02	0,64
käitub vastavalt viisakusreeglitele (nt tänab ja teretab)	0,66	-0,14	-0,04	0,12	0,07	0,43
püüab kurba inimest aidata ja lohutada	0,65	-0,12	-0,12	0,30	0,16	0,56
suudab sõnade abil arusaamatusi lahendada	0,64	-0,09	-0,33	0,09	-0,22	0,58
ootab heakskiitu, küsib „Kas nii on õige?“	0,61	0,06	0,02	0,18	0,16	0,39
jälgib, kas teised reegleid täidavad	0,61	0,01	0,18	0,18	-0,16	0,44
alustab vestlust	0,61	0,34	-0,01	0,35	-0,25	0,63
järgib mängureegleid	0,59	-0,44	-0,11	0,13	-0,13	0,56
oskab teistega ära leppida	0,57	-0,21	-0,43	0,17	0,16	0,63
küsib täiskasvanult abi	0,57	0,05	-0,06	0,10	0,08	0,38
tema kõne on kõigile arusaadav	0,54	0,12	-0,16	0,13	-0,43	0,47
kasutab mängides fantaasiat	0,51	-0,10	0,16	0,42	-0,13	0,53
segab teiste jutule vahele	0,06	0,78	0,21	0,04	-0,06	0,61
räägib ise ega kuula, mida teine ütleb	0,08	0,75	0,24	0,06	0,03	0,59
vastab enne, kui küsimus on lõpuni esitatud	0,19	0,64	0,22	0,20	-0,14	0,51
võtab luba küsimata teiste laste asju	-0,21	0,61	0,26	0,11	0,10	0,48
ootab oma järjekorda	0,39	-0,60	-0,30	0,02	0,17	0,58
hindab oma oskusi üle	0,14	0,58	0,26	0,12	-0,05	0,42
justkui ei kuule, mida tal tuleb teha	-0,22	0,54	0,17	-0,03	0,36	0,42
kaotab kergesti enesevalitsuse	0,01	0,36	0,66	-0,04	0,10	0,55
väljendab oma rahulolematust, et saada, mida tahab	-0,01	0,37	0,66	0,10	0,09	0,59
rahuneb kiiresti, kui on pahaseks saanud	0,15	-0,08	-0,65	0,17	0,04	0,40
nõustub tegema järeleandmisi	0,20	-0,23	-0,63	0,11	0,18	0,48
püüab oma tahet maksma panna	0,07	0,40	0,63	0,21	0,00	0,59
väljendab oma tundeid sobimatus olukorras	-0,03	0,34	0,62	0,04	0,15	0,49
käitub teiste suhtes agressiivselt	-0,11	0,42	0,52	0,09	0,14	0,49
lepi muutustega kergesti	0,13	0,05	-0,51	0,45	0,04	0,42
lülitub kiiresti teiste mängu	0,22	0,07	-0,12	0,78	-0,13	0,62

algatab ise mängu, kuhu kutsub ka teisi	0,39	0,17	0,05	0,62	-0,31	0,66
matkib kaaslast	0,05	0,05	0,03	0,59	0,26	0,29
naudib võistlusmänge	0,28	0,04	-0,02	0,59	0,03	0,44
naerab, kui teised nalja teevad	0,34	0,03	-0,02	0,58	0,20	0,44
teeb nalja, et teisi lõbustada	0,38	0,18	0,07	0,57	0,10	0,52
mängib lihtsamaid rollimänge, milles kajastuvad igapäevased olukorrad ja tegevused	0,46	-0,15	0,07	0,55	-0,15	0,56
hoiab rühma kaaslastest eemale	-0,07	-0,16	0,06	-0,54	0,18	0,35
on eakaaslastega võrreldes kohmakas	-0,33	0,09	0,08	-0,32	0,56	0,44

Lisa 2

Tabel 2. SOK väidete kasutamissagedus 3–4-aastastel lastel lasteaiaõpetajate hinnangul.

Väide	% 0 (mitte kunagi)	% 1 (harva)	% 2 (sageli)	% 3 (peaaegu alati)	% vastamata
19. naerab, kui teised nalja teevad	1,46	9,22	32,52	55,83	0,97
37. tema kõne on kõigile arusaadav	6,07	14,56	27,43	49,51	2,43
13. küsib täiskasvanult abi	0,73	8,98	42,96	46,36	0,97
18. mängib lihtsamaid rollimänge, milles kajastuvad igapäevased olukorrad ja tegevused	4,37	12,14	35,68	45,39	2,43
2. alustab vestlust	2,91	14,56	40,05	41,99	0,49
6. jutustab hiljuti toimunud sündmustest	4,85	14,32	38,35	41,75	0,73
21. nõustub tegema järeleandmisi	4,13	25,49	52,91	15,29	2,18
30. rahuneb kiiresti, kui on pahaseks saanud	7,04	25	50,97	14,56	2,18
15. lepib muutustega kergesti	5,34	22,33	50,49	19,17	2,67
8. järgib mängureegleid	4,85	16,26	50	28,16	0,73
23. on nõus oma asju lühikeseks ajaks teistele andma	4,61	17,23	48,3	27,91	1,94
26. oskab teistega ära leppida	3,4	15,29	46,12	32,77	2,43
27. püüab kaaslastega kokkuleppeid sõlmida	7,04	20,87	45,63	19,17	7,28
12. käitub vastavalt viisakusreeglitele (nt tänab ja teretab)	3,16	16,02	44,42	36,17	0,24
14. lepib kaotusega võistlusmängus	5,58	21,12	43,69	15,05	14,56
25. ootab oma järjekorda	5,83	16,75	42,96	34,22	0,24
7. jälgib, kas teised reegleid täidavad	7,28	21,36	42,96	26,7	1,7
28. püüab kurba inimest aidata ja lohutada	7,77	18,45	41,99	27,91	3,88
16. lülitub kiiresti teiste mängu	4,13	17,72	41,75	35,44	0,97
17. matkib kaaslast	5,83	23,06	41,02	26,21	3,88
34. suudab sõnade abil arusaamatusi lahendada	10,19	25,73	41,02	16,99	6,07
10. kasutab mängides fantaasiat	5,58	17,72	40,78	33,74	2,18
24. ootab heakskiitu, küsib „Kas nii on õige?“	9,22	17,96	38,11	30,58	4,13
36. teeb nalja, et teisi lõbustada	13,35	22,82	37,38	20,87	5,58
1. algatab ise mängu, kuhu kutsub ka teisi	7,77	21,84	36,65	32,77	0,97
20. naudib võistlusmänge	5,1	17,23	36,41	26,21	15,05
29. püüab oma tahet maksma panna	8,74	27,67	33,01	26,7	3,64
3. hindab oma oskusi üle	22,57	45,39	19,42	8,5	4,13
39. võtab luba küsimata teiste laste asju	34,22	38,11	16,26	8,5	2,91
9. kaotab kergesti enesevalitsuse	32,28	37,38	21,36	7,52	1,46
33. segab teiste jutule vahele	22,57	36,65	27,91	9,47	3,4
31. räägib ise ega kuula, mida teine ütleb	19,9	36,41	29,37	10,44	3,88
41. väljendab oma tundeid sobimatus olukorras	26,94	36,41	18,69	11,41	6,55

35. talle ei meeldi tegevused, mis nõuavad püsivust ja vaimset pingutust	25,97	35,19	22,09	10,92	5,83
40. väljendab oma rahulolematust, et saada, mida tahab	15,05	33,98	28,88	17,96	4,13
5. justkui ei kuule, mida tal tuleb teha	25	33,98	28,16	10,92	1,94
38. vastab enne, kui küsimus on lõpuni esitatud	28,88	33,5	25,73	8,01	3,88
4. hoiab rühmakaaslastest eemale	54,13	28,64	13,83	2,67	0,73
22. on eakaaslastega võrreldes kohmakas	52,91	23,06	14,81	7,04	2,18
11. käitub teiste suhtes agressiivselt	50,73	31,07	13,11	4,13	0,97
32. rühmakaaslased ei taha teda mängu	50,73	28,16	8,98	4,13	8,01

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Laine Lilleoja (sünnikuupäev: 17.11.1991),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose *Õpetajate poolt 3–4-aastaste laste sotsiaalsetele oskustele antud hinnangute seos lapse kõne arengu ja kasvukeskkonnaga*, mille juhendaja on Astra Schults,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 16.05.2017